

Mnimon

Vol 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● Η. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την άπελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοίας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μίας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίκκολου και ό Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για τό 1945 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.274](https://doi.org/10.12681/mnimon.274)

To cite this article:

ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ Γ. (1984). ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ. *Mnimon*, 9, 211–245. <https://doi.org/10.12681/mnimon.274>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853)

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ μελέτη πού ἀκολουθεῖ στηρίζεται σέ κατάστιχο πού βρίσκεται στό Δημοτικό Ἀρχεῖο Ἑρμούπολεως¹. Κατά τήν ἐπεξεργασία του καταβλήθηκε προσπάθεια νά ἐπισημανθοῦν προβλήματα καί νά τεθοῦν ἐρωτήματα. Ὅσες ἀπόψεις διατυπώνονται ἀποτελοῦν πρώτη προσέγγιση ἐνὸς θέματος, γιά τήν πληρέστερη κατανόηση τοῦ ὁποῖου χρειάζονται καί ἄλλες μαρτυρίες.

Ἡ περίπτωση τῆς Ἑρμούπολης μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ὀριακή ἀλλά καί χαρακτηριστική ταυτόχρονα τοῦ φαινομένου πού ὀρίζουμε σάν πόλη, σάν μοντέρνα ἀστική πόλη στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅριακή γιατί ἡ περίπτωσή της δέν ἐπαναλαμβάνεται ξανά μέσα στό βασίλειο καί χαρακτηριστική γιά μιὰ σειρά ἀπό λειτουργίες καί δομές τοῦ νέου ἀστικού κράτους. Ἰδρυμένη στά 1822 ἀπό πρόσφυγες, Χιῶτες στήν μεγάλη τους πλειοψηφία, θά ἐξελιχθεῖ ταχύτατα, γιά νά γίνει μέσα σέ λίγα χρόνια τὸ πρῶτο ἐμπορικό κέντρο τοῦ κράτους. Εὐνοημένη ἀπὸ μιὰ σειρά συγκυριῶν οικονομικοῦ ἀλλὰ καί ἰδεολογικοπολιτικοῦ χαρακτήρα, θ' ἀρχίσει νά παρακμάζει μόλις αὐτὲς ἐκλείψουν. Στούς χαμηλοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης τοῦ κράτους καί τῆ μικρῆ συγκέντρωση κεφαλαίων, στήν ἀνυπαρξία συγκοινωνιῶν καί χερσαίων μεταφορῶν θά προστεθεῖ καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα καί ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ πού τήν περιβάλλει. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ θά φέρουν τήν Ἑρμούπολη στήν πρώτη γραμμὴ τῆς ἀνάπτυξης. Χάρη στό λιμάνι της γίνεται ἡ πύρρα τοῦ ἐμπορίου τοῦ κράτους. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν εἰδῶν πού ἔρχονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περνάει ἀπὸ ἐκεῖ γιά νά διοχετευτεῖ κατόπιν στὶς ἀγορὲς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν κυρίαρχο ρόλο της στό ἐμπόριο, ἡ Ἑρμούπολη ἐπωμίζεται — χάρι στὴ Μ. Ἰδέα καί τὸν ἀλυτρωτισμὸ — καί τὸ ρόλο τοῦ προχωρημένου

1. Τὸ κατάστιχο ἐντοπίστηκε κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ φιλικὸ κλίμα καί ἡ γενικότερη διάθεση συνεργασίας πού ἐπικράτησαν κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου βοήθησαν πολὺ ὥστε νά γίνει ἡ ἐργασία αὐτή. Εὐχαριστῶ ὅσους συνετέλεσαν στήν ἀρτιότερη ἐπεξεργασία καί παρουσίασή της.

φυλακίου του Έλληνισμού απέναντι από τους αλύτρωτους αδελφούς. Για πολλά χρόνια το λιμάνι της θα είναι το πρώτο κομμάτι ελεύθερης πατρίδας που θ' αντικρύζουν οι επαναστατημένοι και κυνηγημένοι Κρητικοί, αλλά και όλοι όσοι θα σπεύδουν προς την «πατρίδα» απ' όλα τα σημεία του υπόδουλου και μη Έλληνισμού. Η Ερμούπολη θ' αναδειχθεί, έτσι, σ' έναν από τους καλύτερους εκφραστές αυτής της ιδεολογίας. Ανάλογες θα είναι και οι δομές που θα χτιστούν στο έσωτερικό της πόλης. Δεμένη αποκλειστικά στο διαμετακομιστικό εμπόριο, δεν μπορεί να παράγει νέες αξίες — αφού ούτε το εμπόριο ούτε οι μεταφορές από μόνα τους παράγουν αξίες — και ως εκ τούτου να εξελιχθεί, αλλά και να συμβάλει στην γενικότερη εξέλιξη.

Η κάμψη της Ερμούπολης θα επέλθει όταν οι παράγοντες που εύνόησαν την άνοδό της αρχίσουν σιγά - σιγά να εκλείπουν. Στην βελτίωση των συγκοινωνιών και των χερσαίων μεταφορών, στην άπαρχή της ακτινοβολίας της Αθήνας σαν πρωτεύουσας διοικητικής αλλά και οικονομικής συνάμα, θα προστεθεί και η σταδιακή εξασθένηση της Μεγάλης Ίδεας. Άμεσα συνδεδεμένοι μεταξύ τους οι παράγοντες αυτοί θα επηρεάσουν άποφασιστικά και την τύχη της Ερμούπολης. Η αρχή της κάμψης συμπίπτει χρονικά με την αναδίπλωση του κράτους στα προβλήματα έσωτερικής αναδιοργάνωσης. Οι αλλαγές αυτές θα σημάνουν και το τέλος για μια σειρά από λειτουργίες που εύνοούν την Ερμούπολη. Δημιουργημένη ή ίδια μέσα σ' ένα κλίμα οικονομικής και ιδεολογικής ασάφειας και άντλωντας τον πλούτο της (άνθρώπους και αξίες) απ' αυτό, θα γίνει «θύμα» της ίδιας της εξέλιξης. Από την άποψη αυτή ή «μοντέρνα» Ερμούπολη δεν θα μπορέσει ν' ακολουθήσει τον εκμοντερνισμό του κράτους. Οι άνθρωποι έρχονται εκεί βέβαια, λίγο ή πολύ, για την κάποια συνέχιση αυτών που ήξεραν: επαγγέλματος, συνηθειών, νοοτροπίας. Αν ή πόλη επιβάλλει νέους ρυθμούς, αυτοί είναι τέτοιοι που να μην προκαλούν αναστατώσεις και ριζικές μεταβολές. Παρατείνεται δηλαδή στην Ερμούπολη για αρκετό διάστημα ή προηγούμενη φάση της νεοελληνικής ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα αρχίζουν και διακρίνονται, έστω και άμυδρά, όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που οδηγούν στην έπόμενη.

Για τή μελέτη της Ερμούπολης την έποχή αυτή ή έργασίες των Emile Kolodny² και Βασίλη Καρδάση³ μās δίνουν τὰ κύρια χαρακτηριστικά

2. Βλ. E. Kolodny, «Hermoupolis - Syra. Naissance et évolution d' une ville insulaire grecque», π. *Méditerranée*, άρ. 2, Άπρίλ.-Ίούν. 1969, 189-219. Έλληνική μετάφραση από τον Ν. Τσάγκα του άρθρου αυτού έχει δημοσιευτεί στο π. *Έπιτηρίς Έταιρείας Κνκλαδικών Μελετών*, τ. Η' (1969-70), 249-286.

3. Βασίλης Καρδάσης, «Έμπορικές δραστηριότητες στη Σύρο 1843-1857», π. *Δελτίον της Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας της Ελλάδος*, 25 (1982), 321-394.

της φυσιογνωμίας της πόλης στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της. Η μελέτη που ακολουθεί, αν και εξετάζει βραχύτερη χρονική περίοδο, έρχεται να δείξει και μιὰ άλλη πτυχή της νέας πόλης: τὴ «στάση» της ἀπέναντι στο γάμο. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὸ κατάστιχο δὲν εἶναι παρὰ μίᾳ φωτογραφία τῆς Ἐρμούπολης στα χρόνια 1845-1853. Μιὰ ὑποθετικὴ φωτογραφία τραβηγμένη ἔξω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες της ἢ στο γραφεῖο τοῦ ληξιαρχοῦ. Δὲν μένει παρὰ ν' ἀρχίσουμε νὰ συμπληρώνουμε μὲ στοιχεῖα τέτοιες φωτογραφίες.

ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟ ΤΩΝ ΓΑΜΩΝ

Τὸ κατάστιχο τῶν γάμων μᾶς δίνει τὶς ἐξῆς πληροφορίες γιὰ κάθε ζευγάρι :

1. Αὔξοντα ἀριθμὸ γάμου
2. Ἡμερομηνία (μῆνας καὶ ἡμέρα)
3. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τοῦ συζύγου
4. Ἡλικία
5. Πατρίδα
6. Ἐπάγγελμα
7. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τῆς συζύγου
8. Ἡλικία
9. Πατρίδα
10. Προηγούμενη κατάσταση (α, β ἢ γ γάμος)
11. Παρατηρήσεις (ἀναγράφεται ἡ μέρα τῆς ἐβδομάδας).

Γιὰ τὰ 8,5 περίπου χρόνια ἀναφέρονται 1096 γάμοι ποὺ κατανέμονται κατὰ χρόνια ὡς ἐξῆς :

29/7-3/12/1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
42	96	170	172	139	133	119	116	109

Μετὰ τὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς, 1847 καὶ 1848, παρατηροῦμε μιὰ τάση γιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἀριθμὸς τοὺς κυμαίνεται στὰ ἴδια ἐπίπεδα ὡς τὰ 1880. Ἔχουμε ἔτσι γύρω στοὺς 130-150 γάμους τὸ χρόνο κατὰ μέσον ὄρο (μὲ τὶς ἐποχικὲς διακυμάνσεις πάντα), γεγονός ποὺ δείχνει τὸ σημαντικὸ μέγεθος τῆς πόλης⁴.

4. Βλ. στὴ σειρά *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη I 60, 1861-63, 1865-67, 1868-69, 1870-73, 1874-77, 1878-1882*, Ἀθήνα 1866, 1869, 1871, 1876, 1879, 1886, ὅπου ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων σ' ὄλες τὶς πόλεις τοῦ κράτους.

Τò σύνολο τών 2192 ατόμων που έδω παρουσιάζεται ο γάμος τους αντιπροσωπεύει περίπου τò 11% του συνολικού πληθυσμού τής Έρμούπολης τήν έποχή αὐτή (19.500 άτομα περίπου). Οί άνδρες μόνοι τους αντιπροσωπεύουν γύρω στα 15% του ένεργου πληθυσμού που υπολογίζεται στα 7.140 άτομα⁵.

Πίνακας 1. Γάμοι κατά τήν προηγούμενη κατάσταση τών συζύγων.

		ΓΥΝΑΙΚΕΣ		
		Α' ΓΑΜΟΣ	Β' ΓΑΜΟΣ	Γ' ΓΑΜΟΣ
ΑΝΔΡΕΣ	Α ΓΑΜ.	926	64	2
	Β ΓΑΜ.	59	36	1
	Γ ΓΑΜ.	6	2	—

Όπως βλέπουμε στον πίνακα 1 ή συντριπτική πλειοψηφία τών γάμων τής περιόδου αὐτῆς περιλαμβάνει συζύγους που παντρεύονται για πρώτη φορά. Έτσι, στους 926 γάμους (84,49%) και οί δυο σύζυγοι παντρεύονται για πρώτη φορά, ενώ στους υπόλοιπους 170 (15,51%) ο ένας από τους δυο συζύγους έχει ξαναπαντρευτεί τουλάχιστον μιὰ φορά. Άνδρες και γυναίκες παντρεύονται έξ ίσου σχεδόν για δεύτερη ή τρίτη φορά (104 άνδρες ή 9,48% και 105 γυναίκες ή 9,58%). Η έλλειψη στοιχείων για τò συνολικό αριθμό τών χήρων και χηρών στην Έρμούπολη τής έποχῆς δέν μᾶς επιτρέπει νά μετρήσουμε τίς πιθανότητες που έχει τò κάθε ένα από τὰ δύο φύλα νά ξαναπαντρευτεί⁶.

5. E. Kolodny, *ό.π.*, σ. 201.

6. Τὰ ποσοστά για τò σύνολο του κράτους στα χρόνια 1865-1885 είναι: A/A=86,1%, A/B = 3,9%, B/A = 6,7%, B/B = 3,3% (A/A = άνδρας / γυναίκα, αριθμός προηγ. γάμων). Για τὰ ποσοστά τής υπόλοιπης Εύρώπης βλέπε: M. Livi - Bacci, «On the frequency of remarriage in the nineteenth century Italy: Methods and Results» στο *Marriage et remariage dans les populations du passé* (publié sous la direction de J. Dupâquier...), Λονδίνο 1981, σ. 347-362. Έκεί φαίνεται πως στην Έλλάδα, σε σύγκριση με τίς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ή αναλογία τών πρώτων γάμων μεταξύ τών συζύγων είναι πολύ μεγάλη. Άρα, κατά συνέπεια, οί πιθανότητες δεύτερου ή τρίτου γάμου μειώνονται.

ΜΗΝΕΣ - ΗΜΕΡΕΣ ΓΑΜΩΝ

Οί πίνακες 2, 3 μᾶς δίνουν τὴ συχνότητα τῶν γάμων κατὰ μῆνα καὶ ἡμέρα⁷.

Ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς μῆνες μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὴ σχέση τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων. Σ' ὄσους δηλαδὴ μῆνες ὑπάρχουν ἡμέρες νηστείας οἱ γάμοι εἶναι λιγότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους γειτονικοὺς μῆνες. Εἶναι γνωστὸ πὺς κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς νηστείας ποὺ προηγούνται π.χ. τῶν Χριστουγέννων ἢ ἐκκλησία ἀποφεύγει νὰ εὐλογεῖ γάμους. Ἔτσι, πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ γίνονταν τὸ Δεκέμβριο τελοῦνται λίγο ἀργότερα, μέσα στὸν Ἰανουάριο. Ἀποφεύγεται ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη ἐβδομάδα τοῦ νέου ἔτους. Γιὰ τὰ χρόνια ποὺ μελετᾶμε μόνο 9 γάμοι σημειώνονται μεταξὺ τῆς Πρωτοχρονιάς καὶ τῶν Φώτων, ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς ἀνεβαίνει σὲ 33. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται στὸ Δεκαπενταῦγουστο. Στὸ 150ῆμερο τῆς νηστείας ποὺ προηγεῖται σημειώνονται 11 γάμοι (οἱ 7 στὶς 14 Αὐγούστου) ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ 33. Ὁ Μάρτιος ἀποτελεῖ τὴν κορυφωση τῆς σχέσης μεταξὺ τῶν γάμων καὶ τῶν θρησκευτικῶν «ἀπαγορεύσεων». Κατ' ἐξοχήν μῆνας τῆς Σαρακοστής, ἐμφανίζεται μ' ἐλάχιστο ἀριθμὸ γάμων, σὲ ὄφελος τῶν δύο γειτονικῶν του μηνῶν Φεβρουαρίου καὶ Ἀπριλίου⁸.

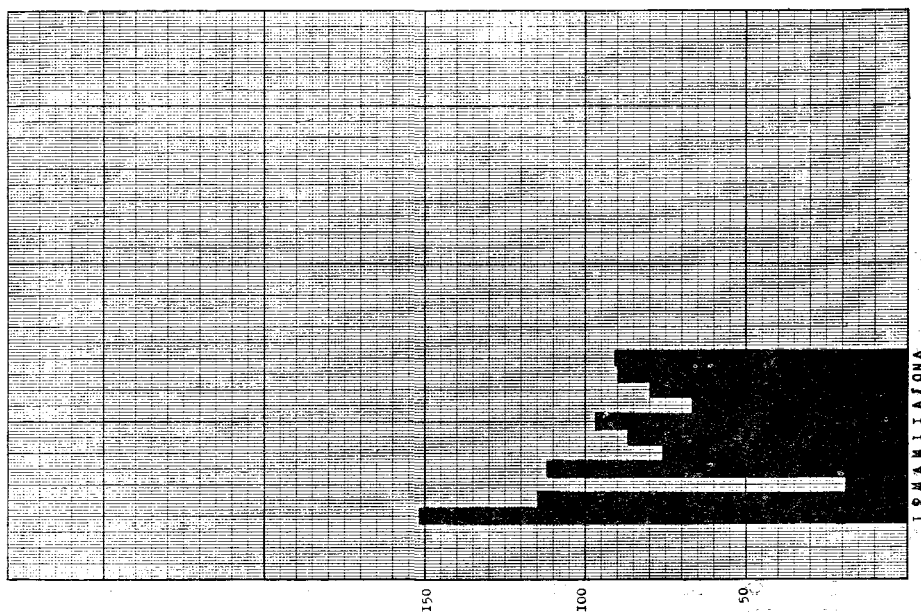
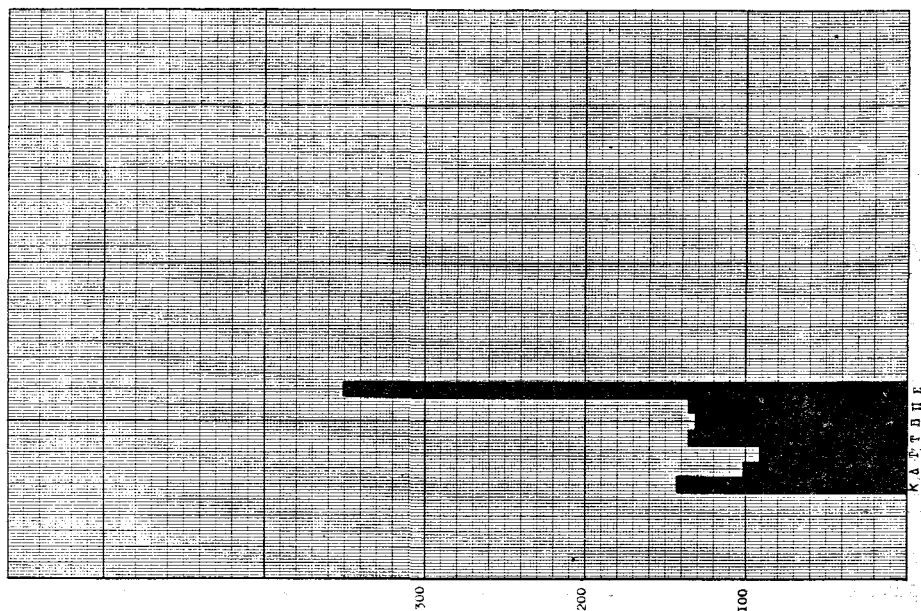
Στὸν πίνακα μὲ τὶς συχνότητες τῶν γάμων ἀνὰ ἡμέρα, τὸ Σάββατο κυριαρχεῖ ἀπόλυτα. Μὲ 352 παρουσίες κατέχει μόνο του τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων, μὲ σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη μέρα, τὴν Κυριακὴ. Ἄγνοοῦμε κατὰ πόσο τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι «ἀστικὸ» καὶ χαρακτηρίζει τὴν Ἐρμούπολη ἢ τὶς πόλεις γενικὰ, καὶ ἂν τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ στὴν ὑπαιθρο. Οἱ ὑπόλοιπες μέρες τῆς ἐβδομάδας παρουσιάζουν τὴν ἴδια σχεδὸν συχνότητα γάμων, μὲ κάποια πτώση τὴ Δευτέρα καὶ τὴν Τρίτη. Ἡ ἔναρξη τῆς ἐβδομάδας καὶ τὸ «γρουσουζικο» τῆς Τρίτης συντελοῦν σημαντικὰ στὸ γεγονὸς αὐτό. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τοὺς μῆνες, οἱ Ἐρμούπολιτες παντρεύονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἡμέρα, χωρὶς δηλαδὴ νὰ τηροῦν σχετικὸς δισταγμὸς γιὰ τὸ «νηστήσιμο» τῆς Τετάρ-

7. Τὸ ἔτος 1845 δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν ὑπολογισμὸ τῆς συχνότητας τῶν γάμων κατὰ μῆνα γιὰ τὴν ἀρχίζει στὶς 29 Ἰουλίου. Ἀντίθετα, ὑπολογίστηκαν οἱ ἡμέρες στὸ σχετικὸ πῖνακα.

8. Τὴν ἴδια εἰκόνα ἔχουμε καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς δεκαετίας 1864-1873 σ' ὄλο τὸ βασίλειο μὲ κάποια ὑπεροχὴ τοῦ Ὀκτωβρίου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται «ἀρχὴ νέας περιόδου τοῦ κοινωνικοῦ βίου» :

Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
1120	906	166	964	747	461	646	513	635	1203	1071	491

Βλ. Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1870 - 73, Ἀθήνα 1876, σ. 1α'.

Πίνακες 2, 3. Συχνότητες γάμων κατά μήνα και ημέρα (σε απόλυτους αριθμούς).

της και τῆς Παρασκευῆς. Ἐς σημειώσουμε ἐδῶ πῶς δὲν ὑπάρχει ἔξαρση γάμων σὲ ἡμερομηνίες ὅπου ὑπάρχουν θρησκευτικὲς γιορτές, κυρίως γιορτὲς ἁγίων.

Τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ τὸ γενικὸ σύνολο παρουσιάζουν καὶ οἱ γάμοι μεταξὺ συζύγων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας τουλάχιστον ἔχει ξαναπαντρευτεῖ (πίνακας 4). Καμιὰ μέρα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι εἰδικὰ προορισμένη γι αὐτούς.

Πίνακας 4. Γάμοι κατὰ ἡμέρες (β' γάμος).

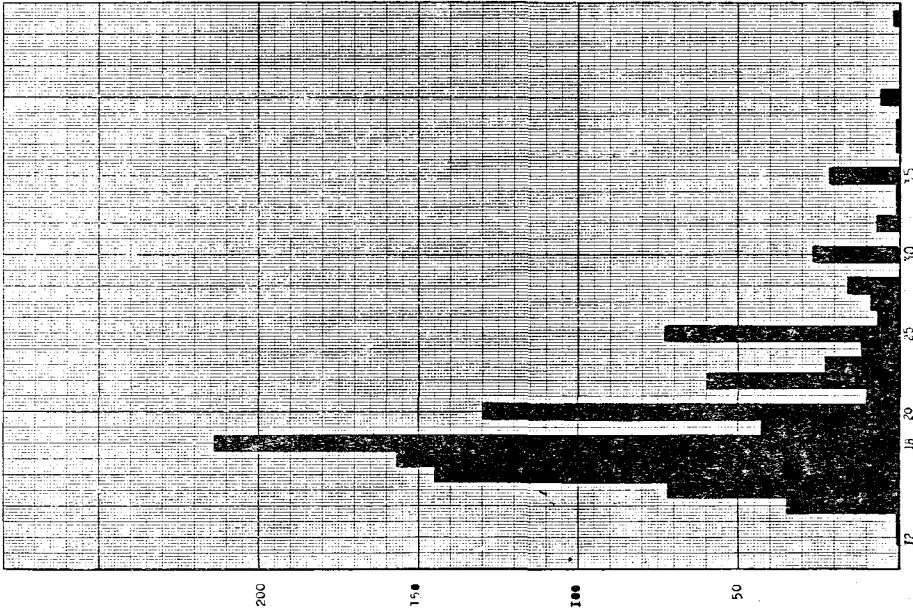
Κ	Δ	Τ	Τ	Π	Π	Σ
22	27	11	20	20	20	47

ΗΛΙΚΙΕΣ

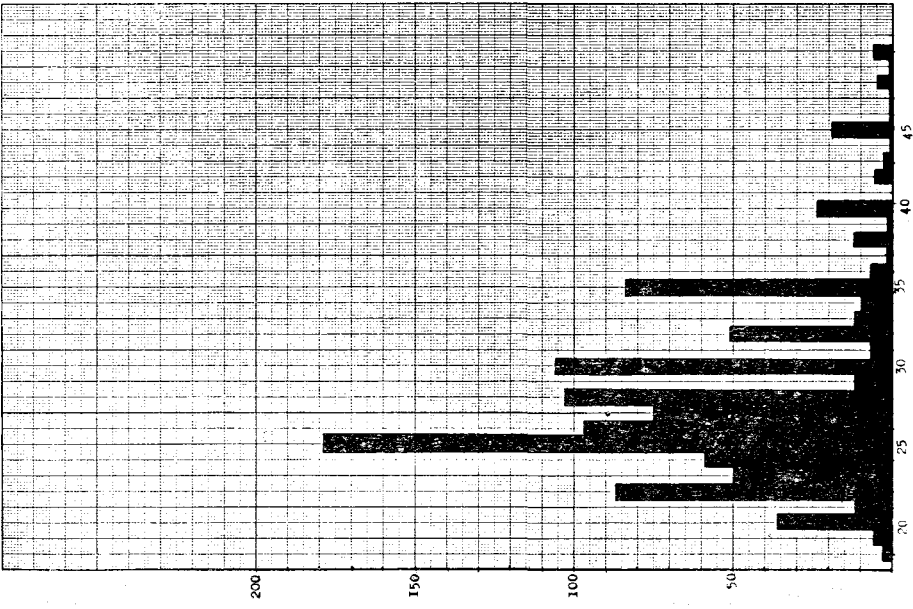
Οἱ πίνακες 5, 6 μᾶς δίνουν, σὲ ἀπόλυτους ἀριθμούς, τὴ συχνότητα τῶν γάμων ἀνὰ ἡλικία καὶ γιὰ τοὺς δυὸ συζύγους.

Ὅπως βλέπουμε, ἐπικρατέστερη ἡλικία γιὰ γάμο εἶναι γιὰ τοὺς ἄνδρες τὰ 25 χρόνια καὶ γιὰ τὶς γυναῖκες τὰ 18. Οἱ ἀντίστοιχοι μέσοι ὄροι εἶναι 27,95 καὶ 19,68 χρόνια. Στὴ δήλωση τῆς ἡλικίας καὶ τῶν δύο συζύγων εἶναι φανερὴ ἡ προτίμηση γιὰ τὰ χρόνια ποὺ λήγουν σὲ 0 ἢ 5 καθὼς καὶ 2 ἢ 8. Ἐτσι ἓνα μεγάλο ποσοστὸ ἐκείνων ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητα 29 ἢ 31 χρόνων δηλώνουν 28, 30 καὶ 32. Οἱ γυναῖκες, ἀντίστοιχα, προτιμοῦν τὸ 18 καὶ 20 ἀπὸ τὸ 19 ἢ 21.

Ἀπὸ τοὺς μέσους ὄρους τῶν ἡλικιῶν σύμφωνα μὲ τὴν προηγούμενη κατάσταση τῶν συζύγων (πίνακας 7), διαπιστώνουμε πῶς σταθερὰ οἱ δυὸ σύζυγοι ἔχουν διαφορά ἡλικίας γύρω στὰ 8 χρόνια ἢ καὶ περισσότερο, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν προηγούμενων γάμων καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συζύγου. Μόνο γιὰ τοὺς ἄνδρες ποὺ παντρεύονται γιὰ δευτέρη φορὰ μὲ γυναῖκα ποὺ πρωτο-παντρεύεται ἡ διαφορά αὐτὴ πέφτει στὰ 4 χρόνια. Οἱ γυναῖκες παντρεύονται κατ' ἀνώτατο μέσον ὄρο ὡς τὰ 30 τους χρόνια (ἀφήνουμε ἔξω τὶς δυὸ περιπτώσεις γυναικῶν σὲ β' γάμο, γιατί εἶναι ἐλάχιστο ποσοστὸ), ἐνῶ οἱ ἄνδρες ὡς τὰ 38-39. Ἐς σημειώσουμε ἐδῶ πῶς μόνο 20 γυναῖκες (σὲ σύνολο 1096) παντρεύονται ἄνδρα μικρότερό τους σὲ ἡλικία. Ἡ διαφορά αὐτὴ ἡλικίας εἶναι στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων (16/20) 1 ἔως 4 χρόνια, ἐνῶ μόνο σὲ 4 περιπτώσεις ξεπερνάει τὰ 5 χρόνια. Ἀπὸ τὶς 20 αὐτὲς γυναῖκες οἱ 8 ἔχουν ἤδη ξαναπαντρευτεῖ. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν Ἐρμούπολιτῶν ἀπέναντι στὸ γάμο. Δείχνει δηλαδὴ, μεταφρασμένη σ' ἀριθμούς πάντα, μιὰ θέση καὶ μιὰ στάση ἀπέναντι στὰ προβλήματα, τουλάχιστον ὅσα ἔχουν σχέση μὲ τὸν γάμο τους, ποὺ σχετίζονται καὶ μὲ τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων.

Πίνακας 6. Ήλικιές γυναικῶν.

Πίνακας 5. Ήλικιές ἀνδρῶν.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι ηλικιών σύμφωνα με την προηγούμενη κατάσταση των συζύγων.

Γ Υ Ν Α Ι Κ Ε Σ									
Α Ν Δ Ρ Ε Σ	Α' ΓΑΜΟΣ		Β' ΓΑΜΟΣ		Γ' ΓΑΜΟΣ		ΗΛΙΚΙΑ Μ.Ο		ΓΕΝΙΚΟΣ Μ.Ο
	Μ.Ο	Μ.Ο.	Μ.Ο.	Μ.Ο.	Μ.Ο.	Μ.Ο.	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡΕΣ
	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.			
							Α' ΓΑΜΟΣ		
	26,13	17,71	34,42	26,56	38,5	28,5	27,16	18,84	27,95
	34,20	30	36,82	29,02	40	22	35,51	27,56	ΓΥΝ. 19,68
	37,5	27,5	43,5	34	—	—	39	26,33	

Να παρατηρήσουμε επίσης πώς οι γυναίκες της κατηγορίας αυτής «παίρνουν» για συζύγους άνδρες με επαγγέλματα ποικίλα. Άλλες παντρεύονται με «τεχνίτες - μαγαζάτορες», άλλες με ναύτες, βαστάζους κ.λπ. Άγνοούμε την οικονομική και επαγγελματική θέση του καθένα ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για ένδεχομένο επαγγελματικής «προώθησης» μέσω του γάμου αυτού. Μια αναλυτικότερη εξέταση των ηλικιών των νεονύμφων θα μπορούσε να μᾶς οδηγήσει σ' όρισμένες υποθέσεις γύρω από την πληθυσμιακή διαμόρφωση και δυναμικότητα της Έρμούπολης.

Ής ξεκινήσουμε από την ηλικία των γυναικών. Βασικό χαρακτηριστικό του — όπως φαίνεται τουλάχιστον από το κατάστιχο — είναι το «νεαρὸν» της ηλικίας. Αρχίζοντας την έγγαμη ζωή τους πολύ νέες (μέσος όρος 17,71 χρόνια γι' αυτές που παντρεύονται για πρώτη φορά), οι Έρμουπολίτισσες φτάνουν στο δεύτερο ή και στον τρίτο γάμο ακόμη νέες. Έχουν μπροστά τους δηλαδή μιᾶ μεγάλη περίοδο γονιμότητας. Μελέτες στο σύνολο του πληθυσμοῦ τῆς πόλης θά μᾶς ἔδειχναν τὴν ἄμεση σχέση τῆς ἡλικίας στο γάμο και τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν κατὰ οἰκογένεια (αὔξηση δηλαδή τῆς γεννητικότητας). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι οἱ τρεῖς γυναῖκες που παντρεύονται για τρίτη φορά στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι 32, 25 καὶ 22 χρονῶν. Νὰ ἀποδοθεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ στὴν ἀφθονία ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἡλικία γάμου; Στὸ γενικότερο κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς πόλης κυρίως

πού εύνοει, ἂν δὲν προκαλεῖ κιάλας, τὸν πρῶτο γάμο ; Μιά σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα μπαίνουν μπροστά μας στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων καὶ μελετῶν γιὰ ἄλλες σύγχρονες περιτοχὲς τοῦ κράτους δὲν βοηθάει στὴν διατύπωση προτάσεων καὶ ὑποθέσεων μὲ στέρεη βάση γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό⁹. Ἄς δοῦμε ὁμως τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἑρμούπολης μπροστά στὸν γάμο.

Χωρὶς δημογραφικὲς διαδικασίες διάρκειας, ἡ νέα πόλη δημιουργεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς συνθηκὲς πού ὀδηγοῦν στὸν γάμο. Ἰδρυμένη πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια ἀπὸ πρόσφυγες Χιώτες στὴν ἀρχή, Ψαριανούς καὶ ἄλλους στὴν συνέχεια, φέρνει μαζί της ὅλες τὶς παραδόσεις καὶ τὶς συνήθειες τῶν νέων κατοίκων τῆς στὰ ζητήματα τοῦ γάμου. Νὰ ἀντανακλᾷ ἄραγε ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τῶν Ἑρμουπολιτισσῶν ἀπέναντι στὸ γάμο τὴν εἰκόνα τῆς προεπαναστατικῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τῶν Κυθωνίων, τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδας ; Δύσκολο ν' ἀπαντήσουμε ἀπὸ ἔλλειψη στοιχείων. Τὴν ἴδια στιγμή πού δημιουργεῖται ἡ πόλη νέοι κάτοικοι προστίθενται στὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῆς. Ὁ νέος αὐτὸς πληθυσμὸς ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἄνδρες πού ἔρχονται γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ νὰ δουλέψουν. Τὰ κορίτσια, κόρες τῶν πρῶτων οἰκιστῶν κυρίως, δὲν φτάνουν γιὰ ὄλο τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ, πού ὀλοένα καὶ αὐξάνεται¹⁰. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ γυναικῶν προκαλεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά πτώση τῆς ἡλικίας τους κατὰ τὸν γάμο, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μετακινήσεις γυναικῶν ἀπὸ ἄλλα μέρη πρὸς τὴν Ἑρμούπολη. Ἡ ἔλλειψη τῆς ἡμερομηνίας ἀφίξεως καὶ τῶν δύο συζύγων στὴν Ἑρμούπολη δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε πιὸ πολὺ αὐτῆ τὴν ὑπόθεση Ἐπὶ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ προτίμηση συζύγων ἀπὸ τὴν ἴδια πατρίδα εἶναι χαρακτηριστικὴ σ' ὄλο τὸ κατάστιχο. Ὅπου τέτοις - α συζυγος δὲν ὑπάρχει, τότε προτιμοῦνται οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριά, νησιά κλπ. Ἔτσι, οἱ Ὑδραῖοι π.χ. φανερόνουν μιὰ ιδιαίτερη προτίμηση γιὰ τὶς Ὑδραῖες, καὶ τὸ ἴδιο παρατηρεῖται γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ λίγα λόγια

9. Ἡ G. Serelea στὸ ἄρθρο τῆς «Regards sur la nuptialité et la fécondité en Grèce pendant la seconde moitié du XIXème siècle», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, τχ. 32 (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1978), ὑπολογίζει τὴ μέση ἡλικία τῶν γυναικῶν στὸ γάμο γιὰ τὰ χρόνια 1865-1885 γύρω στὰ 23,5 χρόνια γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνονται ὑπολογισμοὶ γιὰ τὸν Μ. Ο. τῆς ἡλικίας τῶν γυναικῶν ἀναλυτικὰ γιὰ κάθε χρόνο ἀπὸ τὸ 1865 ὡς τὸ 1885. Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ βασίζονται στὰ στοιχεῖα πού δίνουν οἱ δημοσιευμένες στατιστικὲς πληροφορίες (βλ. παραπάνω, σημ. 4) γιὰ τὰ χρόνια αὐτά. Γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια (1860-1865) δὲν ὑπάρχουν τέτοιες πληροφορίες. Γιὰ τὸν Πειραιᾶ στὰ χρόνια 1853-57 οἱ ἡλικίες εἶναι 21,8 χρόνια γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ 30,7 γιὰ τοὺς ἄνδρες.

10. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὴν παρατήρηση τοῦ E. Kolodny, ὁ.π., σ. 201, ὅτι ἀπὸ τὸ 1846 σταματᾶνε σχεδὸν ἐντελῶς οἱ ἀφίξεις νέων κατοίκων (ὡς τὰ 1853, χρόνια πού περιλαμβάνεται στὸ πρωτόκολλο τοῦ δήμου Ἑρμουπόλεως πού μελέτησε).

οί «χωριανοί» παντρεύονται «χωριανές» ή «κοντοχωριανές» τους. Έκεί που σταματάει ή «τοπικιστική άλληλεγγύη» μέσα στην ίδια την Έρμούπολη, αρχίζει ή «άποστολή νυφών» προς αυτήν. Μπορούμε δηλ. να υποθέσουμε ότι άρκετά από τὰ κορίτσια αυτά έρχονται ή φέρονται στη νέα πόλη με άποκλειστικό ίσως σκοπό τὸ γάμο. Τὸ φαινόμενο αυτό μᾶς εἶναι ἄλλωστε γνωστό από την «άποστολή νυφών» στις Η.Π.Α. τὰ τελευταία χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα και από την επανάληψή του προς την Αυστραλία και Ν. Ζηλανδία μετά τὸ β' παγκόσμιο πόλεμο. Έδῶ θὰ ἔπρεπε ν' αναρωτηθούμε κατά πόσο ἕνας «πρώρος» γάμος στην Έρμούπολη δὲ σημαίνει αντίστοιχη ἐπιβράδυνση στους γάμους που γίνονται στις πατρίδες τῶν κοριτσιῶν, ἂν και τὸ φαινόμενο δὲν πρέπει νὰ εἶναι ποσοτικά σημαντικό σὲ σχέση με τὸ συνολικό πληθυσμὸ τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Και ἐδῶ τὰ στοιχεία λείπουν.

Ἡ καταγωγή τῆς νέφης εἶναι ἕνας παράγοντας που δὲν παίζει κανένα σχεδὸν ρόλο στην ἡλικία της κατά τὸν γάμο. Παντρεύονται δηλαδή στην ἴδια ἡλικία περίπου ανεξάρτητα από τόπο καταγωγῆς. Στὸν πίνακα που ἀκολουθεῖ βλέπουμε τις ἡλικίες τῶν καταγομένων από τις κυριότερες πηγές ἀνεφοδιασμὸ τῆς Έρμούπολης.

Πίνακας 8. Μέσοι ὄροι ἡλικιῶν ἀνά πατρίδα

	Χίος	Κυδωνίες	Ψαρά	Υδρα	Ἄνδρος	Μύκος	Κρήτη	Σμύρνη	Τήνος	Ἄμοργός	Έρμ/λη	Γ.Μ. ὄρος
Α' γάμος	19,33	17,96	18,67	18,8	17,97	20,3	21,05	21,05	19,02	20,68	18,64	18,84
Β' γάμος	26,79	28	25	26,33	25,17	33,75	28,6	28,6	—	27,66	—	27,56

Οἱ καταγόμενες από τὴ Σμύρνη ἔχουν τὴν τάση νὰ φτάνουν στὸν πρῶτο γάμο ἀργότερα από τις ἄλλες (+2,21 χρόνια από τὸν γενικό μέσον ὄρο), ἐνῶ γρηγορότερα ἀπ' ὅλες παντρεύονται οἱ Κυδωνιάτισσες.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στην ἡλικία τῶν ἀνδρῶν. Ὅπως και στις γυναίκες, ἡ ἡλικία τους ἔχει ἄμεση σχέση με τὸν ἀριθμὸ τῶν προηγούμενων γάμων τους. Ἐνας ἀκόμη παράγοντας ὁμως, ἐξ ἴσου σημαντικός, φαίνεται πὼς καθορίζει τὴ μεταβλητὴ αὐτὴ (τῆς ἡλικίας δηλ.): τὸ ἐπάγγελμα. Στὸν κατάλογο που ἀκολουθεῖ ὑπάρχουν οἱ μέσοι ὄροι ἡλικίας στὸ γάμο για τὰ ἐπαγγέλματα που ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ 10 τουλάχιστον περιπτώσεις.

Εἶναι φανερό ἀπὸ τὸν πίνακα αὐτὸν ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπαγγελμάτων που βρίσκονται στην κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας και ἀναγνώρισης παντρεύονται ἀργότερα ἀπὸ ἐπαγγελματίες με κατώτερη θέση. Για τὸν καθορισμὸ τῆς θέσης αὐτῆς τὰ κριτήρια εἶναι οἰκονομικά, κατά πρῶτο

Πίνακας 9. Μέσοι όροι ηλικίας ανδρών ανά επάγγελμα.

Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος
Άρτοποιός	28,06	28,21	Κηπουρός	27,43	29,65	Πριονιστής	25,50	27,19
Βαστάζος	28,36	29,29	Κρεοπώλης	26,20	26,20	Ράπτης	29,19	29,51
Βαφέας	23,70	25,08	Κτίστης	26,29	26,31	Σανδαλοποιός	25,97	25,87
Βυρσοδένης	25,52	25,52	Μαραγκός	25,11	25,60	Σιδηρουργός	23,90	24,48
Δάσκαλος	29,36	29,36	Ναύτης	27,82	28,17	Σοβατζής	28,91	28,91
Έμπορος	29,64	31,12	Ναυτικός	27,88	27,68	Υπάλληλος	29,77	29,78
Καλαφάτης	25,90	27,94	Όσοπώλης	28,26	28,60			
Καφεπώλης	29,30	29,33	Πλοίαρχος	27,37	28,89			

λόγο. Έτσι, οί έμποροι φαίνεται ότι χρειάζονται κάποιο χρόνο για να άποκτήσουν ένα «όνομα» στην άγορά και να επιδιώξουν ένα καλύτερο γάμο. Περισσότερα χρήματα θέλουν περισσότερο χρόνο για να συγκεντρωθούν· κατά συνέπεια οί έμποροι έχουν περισσότερες άπαιτήσεις άπό την μεριά τής νύφης. Άν ό μέσος όρος διαφοράς ηλικίας μεταξύ δύο συζύγων είναι 8 χρόνια γενικά για τó σύνολο τού καταστίχου, στην περίπτωση τών εμπόρων συναντάμε διαφορές ηλικίας πού φτάνουν και τά 20 χρόνια.

Άπό την άλλη μεριά υπάρχουν και οί βαστάζοι με τόν άρκετά ύψηλό μέσον όρο τής ηλικίας τους, πού κάθε άλλο παρά στην οικονομική τους εύεξία όφείλεται. Μελέτες τής ιστορίας τών νοοτροπιών ίσως μās έδιναν κάποιες λύσεις ή προτάσεις για τó αν ό γάμος μ' ένα βαστάζο ή ένα κηπουρό θεωρείται ύποδεέστερος άπό εκείνον μ' ένα σιδηρουργό ή ένα βυρσοδέψη και αν, κατά συνέπεια, οί πρώτοι έχουν λιγότερες πιθανότητες για γάμο άπό τούς δεύτερους και, άρα, πρέπει να περιμένουν περισσότερο χρόνο για να παντρευτούν. Άπό τó γενικό σχήμα πού μās δίνει ό παραπάνω κατάλογος φαίνεται πώς οί τεχνίτες-έργατικοί, με την εύρύτερη έννοια, παντρεύονται πρώτοι άπ' όλους. Άκολουθούν έπειτα οί «νοικοκύρηδες-μαγαζάτορες» και ή ύπαλληλία και κατόπιν έρχονται οί κορυφές τών κοινωνικών άξιών τής έποχής : διανοούμενοι και «μεγαλο-αστοί».

Όσοι άνήκουν λοιπόν στα τεχνικά - έργατικά επάγγέλματα φαίνεται πώς δέν άντιμετωπίζουν προβλήματα στην έξεύρεση τής συζύγου τους. Ό χρόνος εκμάθησης και άπόδοσης τής τέχνης τους είναι συντομότερος άπό τόν άντίστοιχο χρόνο πού χρειάζεται ένας έμπορος για να «φτιαχτεί» ή ένας δάσκαλος για να «μορφωθεί». Άν προσθέσουμε σ' αυτά και τīs οικο-

νομικές δομές της πόλης που εϋνοούν — τουλάχιστον στην περίοδο αυτή — δραστηριότητες τέτοιου τύπου, μπορούμε να φτιάξουμε την εικόνα του τεχνίτη της Έρμούπολης, ο οποίος δεν έχει κανένα λόγο ν' άργοπορήσει το γάμο του τη στιγμή που εϋδαίνες προοπτικές άνοιγονται μπροστά του. Ο γάμος μ' ένα τεχνίτη ίσως είναι και μιá σιγουριά και άπο την πλευρά της νύφης. Σιγουριά για έναν ικανοποιητικό μισθό, κατά πρώτο λόγο, για κοινωνική άναγνώριση ύστερα.

ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Μιά άπο τις σημαντικότερες πληροφορίες που μās δίνει το κατάστιχο είναι ο τόπος καταγωγής των συζύγων. Μερικές διευκρινίσεις σχετικά με το ζήτημα αυτό κρίνονται άπαραίτητες. Αρχικά, η δήλωση της πατρίδας των ζευγαριών γίνεται πολλές φορές με τρόπο άνισο. Έτσι, δίπλα σε πληροφορίες άκριβείς, όπως π.χ. Πάτρα ή Κυδωνίες ή Γαλαξειδί, υπάρχουν άλλες άσαφείς του τύπου: Μωριάς, Ρούμελη, Άνατολή κ.ά. Το ποσοστό της κατηγορίας αυτής, πάντως, δεν είναι τέτοιο που να επιφέρει άλλοιώσεις σημαντικές στο σύνολο (54 άνδρες και 16 γυναίκες ή 4,93% και 1,46% του συνολικού άριθμού). Σχετικό είναι, κατά δεύτερο λόγο, και το πρόβλημα των μεγάλων νησιών, όπου η δήλωση της πατρίδας γίνεται μόνο με τ' όνομα του νησιού, χωρίς άκριβέστερους προσδιορισμούς. Τέλος, άπο το 1096 ζευγάρια για 24 άνδρες και 23 γυναίκες λείπει η δήλωση της πατρίδας, ενώ σε 5 και 8 περιπτώσεις, αντίστοιχα, το όνομα της πατρίδας είναι δυσανάγνωστο.

Οί χάρτες 1 και 2 και ο πίνακας 10 μās δίνουν τη γεωγραφική κατανομή των άνδρϊν και των γυναικϊν του καταστίχου.

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, η άκτινοβολία της Έρμούπολης εκτείνεται πολϋ πιό πέρα άπο τα όρια του νεοσύστατου βασιλείου, σ' όλο το Αίγαίο και τις περιοχές που το περικλείουν. Κέντρο εμπορικό και ναυτικό, προσελκύει κατοίκους άπ' όλα τα νησιά του Αίγαίου άλλά και του Ιονίου, άκόμη και άπο τη μακρινή Κύπρο. Στις ήπειρωτικές περιοχές η λάμψη της φτάνει άπο τη Σινώπη και την Τραπεζούντα ως το Κάιρο και την Άλεξάνδρεια, και άπο τη Μοσχόπολη και τα Μπιτόλια (Μοναστήρι) ως την Πέργαμο και την Προύσσα. Στην Έρμούπολη δηλαδή φτάνουν κάτοικοι άπ' όλα τα σημεία όπου είναι διάσπαρτος ο Έλληνισμός.

Πίνακας 10. Τόποι καταγωγής

(Δεξιά άνδρες, αριστερά γυναίκες. Οί παρενθέσεις δηλώνουν διαφορετική δήλωση του ίδιου ονόματος).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ	233	284	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ		
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	37	20	΄Αστυπάλαια	10	6
ΑΝ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ	149	181	Κάρπαθος	8	1
ΧΙΟΣ	190	276	Κάσος	7	6
ΨΑΡΑ	69	76	Κῶς	1	—
ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ	30	10	Λέρος	3	—
ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ	70	76	Νίσυρος	—	1
ΕΠΤΑΝΗΣΑ	27	12	Ρόδος	3	2
ΚΡΗΤΗ	65	48	Πάτμος	5	3
ΚΥΠΡΟΣ	23	7	Σύμη	—	1
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	69	18		37	20
ΣΤΕΡΕΑ	23	12			
ΗΠΕΙΡΟΣ	12	4	ΑΝΑΤ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ		
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	23	8	΄Ανατολή (΄Ασία)	2	1
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	10	10	Καισάρεια	2	—
ΘΡΑΚΗ	26	19	Μπογάζκιοϊ	—	1
ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ	8	2	Μπρούσα	1	—
ΔΙΑΦΟΡΑ	3	2	Κυδωνίες (΄Αϊβαλι)	48	93
ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΑ	5	8	Μοσχονήσια	9	9
ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΩΣΗ	24	23	Πέργαμος	1	—
	1096	1096	Μυτιλήνη (Λέσβος)	17	12
			Σμύρνη	34	43
ΚΥΚΛΑΔΕΣ			Τσεσμές	9	6
΄Αμοργός	19	35	΄Ερυθρές	1	—
΄Ανάφη	5	—	Κουσάντασι	2	2
΄Ανδρος	56	52	΄Εφεσος	1	4
Θήρα	30	18	Σάμος	21	10
΄Ιος	11	7	΄Ικαρία	1	—
Κέα	14	9		149	181
Κύθνος (Θερμιά)	5	10	ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ		
Μήλος	1	—	Αίγινα	6	3
Μύκονος	21	51	Πόρος	4	—
Νάξος	8	1	΄Υδρα	58	71
Πάρος	13	12	Σπέτσες	2	2
Σέριφος	1	3		70	76
Σίκινος	3	1	ΗΠΕΙΡΟΣ		
Σίφνος	5	11	΄Ηπειρος	8	2
Τήνος	35	39	΄Ιωάννινα	2	2
Φολέγανδρος	1	1	Μοσχόπολη	1	—
Σύρος	1	3	Πάργα	1	—
΄Ερμούπολη	4	31		12	4
	233	284			

Πίνακας 10. (Συνέχεια)

ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ			ΕΠΤΑΝΗΣΑ		
Έρετρια	1	—	Έπτανησος	2	—
Κάρυστος	4	1	Κέρκυρα	1	—
Κύμη	1	—	Κεφαλληνία	5	1
Χαλκίδα	1	2	Ίθάκη	3	—
Σκιάθος	1	—	Ζάκυνθος	6	6
Σκόπελος	19	5	Κύθηρα	10	5
Σκύρος	3	2		<hr/>	<hr/>
	30	10		27	12
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ			ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
			Θεσσαλία	6	3
			Βόλος	4	—
Πελ/σος (Μοριάς)	20	6	Ζαγορά	12	4
Άγ. Πέτρος Κυνουρίας	1	—	Τρίκερι	1	1
Άργος	1	—		<hr/>	<hr/>
Βοστίτσα	1	—		23	8
Δημητσάνα	1	—	ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		
Καλαμάτα	5	2	Μακεδονία	4	2
Κόρινθος	3	2	Βέροια	1	1
Κορώνη	2	—	Θεσσαλονίκη	4	7
Κρανίδι	1	—	Μπιτόλια	1	—
Λεωνίδιο	1	—		<hr/>	<hr/>
Λάβρα	2	—		10	10
Καλάβρυτα	1	—	ΘΡΑΚΗ		
Μάνη	2	—	Θράκη	1	—
Ναύπλιο	2	2	Άδριανούπολη	1	—
Νεόκαστρο	2	—	Αίνος	5	3
Πάτρα	7	1	Καλλίπολη	3	2
Σπάρτη	13	5	Κων/λη (Βυζάντιο)	15	14
Τρίπολη	4	—	Φιλιππούπολη	1	—
	<hr/>	<hr/>		<hr/>	<hr/>
	69	18		26	19
ΣΤΕΡΕΑ			ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ		
			Μαύρη θάλασσα	2	1
			Ρωσία	2	1
Ρούμελη	7	1	Σινώπη	1	—
Άθήνα	8	4	Τραπεζούντα	3	—
Άμφισσα	1	2		<hr/>	<hr/>
Γαλαξείδι	1	—		8	2
Λαμία	2	—	ΔΙΑΦΟΡΑ		
Λειβαδιά	2	4	Άλεξάνδρεια	1	—
Μεσολόγγι	—	1	Κάιρο	—	1
Καλλίδρομο	1	—	Μαυροβούνιο	1	—
Στυλίδα	1	—	Βενετία	1	—
	<hr/>	<hr/>		<hr/>	<hr/>
	23	12		3	1

Ἄνδρες

Ἐκινώντας τις παρατηρήσεις ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ προέλευση τῶν ἀνδρῶν, μπορούμε νὰ σημειώσουμε τις κύριες πηγές «ἀνεφοδιασμοῦ» τῆς Ἑρμούπολης σ' ἐνεργὸ πληθυσμό. Ἡ περιοχὴ τῆς Χίου - Ψαρῶν καὶ τῆς ἀπέναντι μικρασιατικῆς ἀκτῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐστία καταγωγῆς τῶν περισσότερων Ἑρμουπολιτῶν, γεγονὸς ἀπόλυτα φυσιολογικὸ, ἀφοῦ ἡ πόλη χτίστηκε ἀπὸ πρόσφυγες τῶν περιοχῶν αὐτῶν, κατὰ κύριο λόγο. Οἱ Χιώτες ἐξακολουθοῦν νὰ κρατοῦν τὰ πρωτεῖα στὴ συγκρότηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑρμούπολης, παρ' ὄλη τὴν ἀξανάομενη διαρροή τους πρὸς τὸν Πειραιά. Δεύτερη πηγὴ τροφοδοσίας ἀποτελοῦν τὰ γειτονικὰ πρὸς τὴ Σύρον νησιά τῶν Κυκλάδων. Στὴν περίπτωσή τους, πάντως, τὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς στὴ συγκρότηση τῆς πόλης διαφέρουν αἰσθητὰ ἀπὸ νησι σὲ νησι καὶ χαρακτηρίζονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξειδίκευση τῶν νέων κατοίκων σὲ σχέση μὲ τις ἀνάγκες τῆς νέας πόλης. Ἔτσι, ἐνῶ κοντινὰ νησιά, ὅπως ἡ Τήνος ἢ ἡ Ἄνδρος, μετέχουν μὲ ὑψηλὸ ποσοστὸ στὴν ὁμάδα αὐτῆ, ἄλλα ἐξ ἴσου κοντινὰ, ὅπως ἡ Νάξος ἢ ἡ Σίφνος, ἔχουν ἐλάχιστους ἐκπροσώπους. Στὸ ζήτημα ὁμως αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε στὴν ἐξέταση τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν κατοίκων.

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν νησιῶν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ κατὰ πρῶτο λόγο τῆς Ὑδρας. Ἡ παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ τῆς μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ὠθεῖ τοὺς Ὑδραίους στὸν Πειραιά κυρίως, ἄλλα καὶ στὴν Ἑρμούπολη.

Γιὰ τοὺς Κρητικοὺς — σταθερὸ παράγοντα στὴν πόλη — ἡ Ἑρμούπολη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο λιμάνι - καταφύγιο τοῦ ἐλεύθερου βασιλείου, ὕστερα ἀπὸ κάθε ἀποτυχημένη προσπάθεια γιὰ ἐπανάσταση καὶ ἔνωση. Ἡ ἱστορία αὐτῆ θὰ ἐπαναληφθεῖ, ἄλλωστε, πολλὰ φορὲς μέσα στὸν 19ο αἰῶνα.

Ἀπὸ τ' ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου ὑπερέχουν ὅσα ἔχουν κάποια ναυτικὴ παράδοση καὶ οἱ κάτοικοί τους βρίσκουν εὐκόλα συνέχεια στὶς δραστηριότητές τους στὴν Ἑρμούπολη, ὅπως π.χ. ἡ Σκόπελος, ἡ Κάσος κ.ἄ. Νησιῶτες φτάνουν καὶ ἀπὸ τὸ Ἴόνιο σὲ μικρότερους ὁμως ἀριθμούς.

Οἱ ἠπειρωτικὲς περιοχὲς ἀντιπροσωπεύονται σχεδὸν ὅλες. Νέοι κάτοικοι φτάνουν ἀπὸ τὸ Νεόκαστρο ὡς τὴ Θεσσαλονίκη, πάντα βέβαια σὲ σχέση μὲ τὸ χαρακτῆρα καὶ τις ἀνάγκες τῆς πόλης (καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς) σ' ἔμφυχο ὕλικό. Ἀνάλογα δηλαδὴ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τις εὐκαιρίες καὶ τις δυνατότητες ποὺ προσφέρει ἡ Ἑρμούπολη γιὰ ἀποκατάσταση.

Γυναῖκες

Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν γυναικῶν παρουσιάζει ἀρκετὲς ὁμοιότητες, ἄλλα καὶ διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ἀνδρῶν. Ὅσον ἀφορᾷ

τά αριθμητικά δεδομένα, ή Χίος εξακολουθεί να κρατά την κυρίαρχη θέση μ' ένισχυμένη άκόμενη περισσότερο τή δύναμή της. Οί Χιώτισσες αυτές είναι βέβαια, κατά κύριο λόγο, οί κόρες ή οί συγγενείς τών πρώτων οικιστών τής Έρμούπολης πού εξακολουθοῦν να δηλώνουν σάν πατρίδα τους τή Χίο. Σημαντικά αύξημένο ποσοστό — έναντι τών αντίστοιχων άνδρῶν — έμφανίζουν οί καταγόμενες άπό τις Κυδωνίες, πού φαίνεται πώς κατέφυγαν στην Έρμούπολη σε μεγάλο αριθμό μετά τήν καταστροφή τής πόλης τους κατά τήν Έπανάσταση. Αύξηση παρουσιάζουν και οί γύρω Κυκλάδες. Η ύπαρξη μιās πόλης μεγάλης και σε πλήρη ανάπτυξη προσφέρει πολλές ευκαιρίες γάμου για τὰ κορίτσια τών γειτονικῶν νησιῶν. Η Μύκονος π.χ. και ή Άμοργός διπλασιάζουν σχεδόν τὰ ποσοστά τους στο έσωτερικό τής ομάδας αυτής. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί και ή εμφάνιση τής Έρμούπολης σάν τόπου καταγωγής ενός σημαντικού αριθμού γυναικῶν. Πρόκειται, κυρίως, για τις κόρες τών πρώτων οικιστών, πού γεννιοῦνται στην ίδια αυτή πόλη και αποτελοῦν τήν πρώτη γενιά αυτοχθόνων κατοίκων. Τὰ περισσότερα άπό τὰ κορίτσια αυτά προέρχονται άπό γονεῖς Χιώτες και τυχόν δήλωση τής Χίου σάν πατρίδα τους θά διόγκωνε άκόμη περισσότερο τόν ήδη κορυφαίο ρόλο της στη συγκρότηση τής πόλης.

Άπό τις υπόλοιπες περιοχές σταθερότητα — πάντα σε σχέση με τόν αριθμό τών αντίστοιχων άνδρῶν — παρατηρείται στην περίπτωση τής Ύδρας, τής Κρήτης και τής Μακεδονίας άπό τις μακρυνότερες περιοχές. Όλες σχεδόν οί υπόλοιπες περιοχές παρουσιάζουν χαμηλά ποσοστά και πρώτες άπ' όλες οί ήπειρωτικές. Χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση τής Πελοποννήσου, όπου αντιπροσωπεύονται μόνο 6 περιοχές στις γυναίκες (18 για τούς άνδρες) με μικρούς πάντα αριθμούς.

Άν εξαιρέσει κανείς τὸ ποσοστό τών γυναικῶν πού αποτελοῦν μέλη οίκογενειῶν πού εγκαθίστανται στη νέα πόλη γυρεύοντας επαγγελματική απασχόληση, για τις υπόλοιπες τὸ μακρινὸ ταξίδι πρὸς τήν Έρμούπολη φαίνεται πώς αποτελεί μιὰ περιπέτεια με κύριο ἴσως σκοπὸ τὸ γάμο. Έρχονται (ή και φέρνονται) για να παντρευτοῦν κάποιο χωριανὸ ή κοντοχωριανὸ τους. Η ἔλλειψη τής χρονολογίας ἀφίξεως και τών δύο συζύγων δὲν μᾶς επιτρέπει να κάνουμε υποθέσεις για τις σχέσεις π.χ. τής κινητικότητας τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ και τής συγκρότησης και διαμόρφωσης τής πόλης.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Μερικὲς διευκρινίσεις είναι και ἔδῳ ἀπαραίτητες πρὶν προχωρήσουμε στην ἀναλυτικότερη ἐξέταση τών δραστηριοτήτων τών άνδρῶν τοῦ καταστίχου. Η πρώτη παρατήρηση ἀφορᾷ τήν μέθοδο πού ἐπιλέχθηκε για τήν ἀνάλυση τών δεδομένων μας —στην προκειμένη περίπτωση τών επαγγελ-

μάτων— και τὰ ἀποτελέσματά της. Τὸ κύριο πρόβλημα ποῦ τίθεται εἶναι ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ καταστήχου. Στὸ πρόβλημα αὐτὸ ἡ πηγή δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει καμιὰ βοήθεια. Ὁ χωρισμὸς σὲ μεγάλες κατηγορίες, τοῦ τύπου πρωτογενῆς, δευτερογενῆς, τριτογενῆς τομέας —ἐργαλεῖο ἀνάλυσης γιὰ καπιταλιστικὲς - βιομηχανικὲς κοινωνίες ἀρκετὰ ἀσαφὲς κι αὐτὸ— δὲν ἔχει νόημα στὴν περίπτωσή μας. Σὲ οικονομίες καὶ κοινωνίες ὅπως αὐτὴ τῆς Ἑρμούπολης καὶ τῆς Ἑλλάδας γενικότερα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα, οἱ ιδιότητες τοῦ παραγωγοῦ, τοῦ πωλητῆ καὶ τοῦ καταναλωτῆ (χοντρικὰ) πολλὲς φορές συμπίπτουν στὸ ἴδιο πρόσωπο καὶ ἄρα ὁ χωρισμὸς γίνεται δύσκολος, ἂν ὄχι ἀδύνατος. Προτιμήθηκε λοιπὸν ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες κατὰ ἀπασχόληση, ὥστε νὰ γίνεταὶ καλύτερα ἀντιληπτὴ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν δραστηριοτήτων (πίν. 11).

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἔγινε λίγο - πολὺ ἀθαίρετα, μὲ κύριο πάντως στόχο νὰ μᾶς διευκολύνει πρακτικὰ νὰ χαράξουμε μὲ ἀδρὲς γραμμὲς τὴν ἐπαγγελματικὴ διαστρωμάτωση τῆς Ἑρμούπολης, ὅπως τουλάχιστον μπορούμε νὰ τὴν προσεγγίσουμε σήμερα. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, ὅμως, προσπαθήσαμε νὰ ἀποφύγουμε, γιὰ πρακτικὸς λόγους, τὴν κατάτμηση τῶν ἐπαγγελμάτων σὲ πολλὲς μικρὲς κατηγορίες, οἱ ὁποῖες θὰ δυσκόλευαν τὴ μελέτη τῆς ἐπαγγελματικῆς διαστρωμάτωσης τῆς Ἑρμούπολης.

Ὁ συνδεδεικὸς κρικός ποῦ «ἐνώνει» τὰ ἐπαγγέλματα σὲ κάθε κατηγορία εἶναι εἴτε κάποια κοινὰ χαρακτηριστικὰ στὴν ἐξάσκησή τους (π.χ. ἐμπόριο, βιοτεχνία), εἴτε κάποιο κοινὸ ἀντικείμενο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονται, ὅπως π.χ. ἡ οἰκοδομὴ. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ σανδαλοποιοῦ πλάϊ στὸ βαφέα καὶ τὸ σαπουνοποιό. Πάντως ἡ κατηγοριοποίηση τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων δὲν ἔγινε μὲ κριτήρια «ἀντικειμενικά», ἀφοῦ στὰ ἐρωτήματα «ποῦ ἀπασχολοῦνται καὶ μὲ τί» οἱ ἐπαγγελματίες κάθε κατηγορίας, ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις σίγουρα ὑποθετικὴ. Τὸ ἴδιο τὸ κατάστιχο δὲν μᾶς δίνει καμιὰ πληροφορία γύρω ἀπὸ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ κάθε ἐπαγγέλματος καὶ ἔτσι ἡ ἀναζήτηση στοιχείων σ' ἄλλες σύγχρονες πηγὲς γίνεται ἐπιτακτικὴ. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἀντανακλοῦν τὶς ἀναζητήσεις καὶ τὴν ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς μας καὶ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῶν Ἑρμούπολιτῶν τοῦ καταστήχου γιὰ τὰ θέματα αὐτά.

Ἐννοεῖται πὼς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς κάθε ἄλλο παρὰ ὀριστικὸς ἢ πλήρης εἶναι καὶ πὼς ὅσα τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τόσες καὶ οἱ δυνατὲς κατατάξεις.

Ἀπὸ τοὺς 1096 ἄνδρες τοῦ καταστήχου γιὰ 31 δὲν ὑπάρχει δήλωση ἐπαγγέλματος, ἐνῶ 10 περιπτώσεις ἔχουν καταταγεῖ στὶς δυσανάγνωστες.

Συνολικά για τους 1055 άνδρες που δηλώνουν κάποιο επάγγελμα υπάρχουν 158 διαφορετικές δηλώσεις, γεγονός που δίνει μια ιδέα για τη μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην Έρμούπολη. Ήδη σημειωθεί ότι πολλές από τις 158 αυτές δηλώσεις φαίνεται να αντιπροσωπεύουν επαγγέλματα που μπορεί να εμφανίζονται με περισσότερα από ένα διαφορετικά ονόματα. Οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν μια καλή ένδειξη για τη νοοτροπία και τη στάση των Έρμουπολιτών της εποχής απέναντι στην εργασία, ενώ από την άλλη μεριά δίνουν μια παραστατική εικόνα του καταμερισμού εργασίας στη δεδομένη κοινωνία και οικονομία.

Στο χωρισμό σε κατηγορίες υπάρχουν όλες οι δηλώσεις επαγγελμάτων και δεν έχει γίνει καμιά προσπάθεια ενοποίησης διαφορετικών δηλώσεων σε ένα επάγγελμα. Η μελέτη άλλωστε της ονοματολογίας των επαγγελμάτων, όπως δηλώνονται στο κατάστιχο, αποκτά σημασία μόνο στο μέτρο που μέσα από αυτήν εκφράζονται πραγματικότητες. Σε τελευταία ανάλυση, αυτή δεν είναι καθόλου άσχετη με τη διαμόρφωση — και εκφραση — τους μέσα από την γλώσσα — κοινωνικών αξιών και διαστρωματώσεων και με την ιδεολογία της εποχής γύρω από την εργασία.

Λιμάνι

Όπως παρατηρεί κανείς στον πίνακα 11, το λιμάνι αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο στρέφεται ή μεγάλη πλειοψηφία των δραστηριοτήτων των Έρμουπολιτών και αποτελεί τη βασική πηγή πλουτισμού για την πόλη. Κέντρο εμπορικό με ακτινοβολία σε όλοκληρο το Αιγαίο, προορισμός, αλλά κυρίως ενδιάμεσος σταθμός των πλοίων που το διασχίζουν, ή Έρμούπολη ζει και αναπτύσσεται γύρω από το λιμάνι της. Είναι αυτό με το οποίο συνδέονται άμεσα και έμμεσα ένα πλήθος από δραστηριότητες της πόλης. Ο άξονας λιμανιού - εμπορίου είναι αυτός που κατευθύνει και διαμορφώνει την πόλη και την οικονομία της.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων που έχουν έμμεση σχέση με το λιμάνι: α) τα καθαρώς ναυτικά, όπως είναι π.χ. οι πλοίαρχοι, ναύτες - ναυτικοί ή ακόμη οι καλαφάτηδες, οι ναυπηγοί κ.ά., και β) όσα, χωρίς να είναι καθαρώς ναυτικά, είναι απόλυτα δεμένα με το λιμάνι και τη ζωή του, όπως π.χ. οι μεταφορές, το εμπόριο κ.ά. Σε σχέση με έμμεση βρίσκεται ή μεγάλη πλειοψηφία από τα υπόλοιπα επαγγέλματα και κατά κύριο λόγο οι ασχολούμενοι με τη βιοτεχνία και τα είδη διατροφής.

Η πρώτη παρατήρηση στα καθαρώς ναυτικά επαγγέλματα έχει σχέση με την ίδια την δήλωσή τους, όπου εμφανίζονται δύο τύποι, ναύτης και ναυτικός, σαν έκφραση του ίδιου (;) επαγγέλματος. Χωρίς να είναι ικανό από μόνο του το στοιχείο αυτό να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα, μάς επιτρέπει ο-

ρισμένες σκέψεις. Ἐάν ἡ δήλωση ναύτης περιλαμβάνει ἀνεξαίρετα ὄλους ὄσους ἀποτελοῦν τὸ πλήρωμα ἑνὸς πλοίου, τότε ἡ διαφοροποίησή τους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δηλώνουν ναυτικός σὲ τί συνίσταται; Μὲ τὸ ναυτικός ἐρχόμαστε, ἴσως, κοντύτερα στὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Περνάμε δηλαδὴ στὴν ἀνωθυμία τῶν μακρινῶν ταξιδιῶν καὶ τῆς μεγάλης πόλης. Δηλώνοντας κανεὶς ναυτικός, φαίνεται σὰ νὰ θέλει νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς «παραδοσιακοὺς» συναδέλφους του καί, γιατί ὄχι, ν' ἀνεβεῖ, ἴσως, ἕνα σκαλοπάτι στὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ψαριανοὶ ἀποτελοῦν τὸ μισθὸ σχεδὸν ποσοστὸ (25/53) τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Οἱ ἴδιοι μονοπωλοῦν σχεδὸν καὶ τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κλίμακα τῶν ἐπαγγελμάτων αὐτῶν, τοὺς πλοίαρχους δηλαδὴ, μὲ 14 παρουσίες σὲ σύνολο 18. Ἡ καταστροφή τῆς πατρίδας τους καὶ τοῦ ναυτικοῦ τους ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ μεγάλη ναυτικὴ τους παράδοση ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς καὶ τὸ ξεκίνημά τους σχεδὸν ἀπὸ τὸ μηδέν, φαίνεται ὅτι τοὺς ἐπιτρέπει νὰ προσαρμοστοῦν γρήγορα στὴ νέα κατάσταση καὶ νὰ στραφοῦν εὐκολότερα πρὸς «νέες» δραστηριότητες. Ἡ διαφοροποίησή τους — ποιοτικὰ ἢ ὄνομαστικὰ τουλάχιστον — ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἐμφανῆς.

Τὰ ἄτομα ποὺ περιλαμβάνονται στὶς τρεῖς αὐτὲς δηλώσεις ἐπαγγελμάτων προέρχονται κυρίως ἀπὸ νησιὰ ἢ τόπους γενικότερα ποὺ διακρίθηκαν γιὰ τὴ ναυτικὴ τους ἐπίδοση κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἔρχονται στὴν Ἐρμούπολη εἴτε ἀπὸ μέρη γειτονικά, ὅπως π.χ. τὴ Μύκονο ἢ τὴν Ἄνδρο καὶ τὴν Ὑδρα, εἴτε ἀπὸ μακρινότερα, π.χ. τὴν Τραπεζοῦντα, τὴν Αἴνο ἢ τὴ Ρόδο. Ἡ προέλευσή τους ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα σ' ἕνα ὑποθετικὸ χάρτη τῶν ναυτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικὰ κατὰ τὰ τέλη τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ ἔχασαν τὸ ναυτικὸ τους ἢ καταστράφηκαν καὶ τὰ ἴδια κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὅπως τὰ Ψαρὰ καὶ ἡ Χίος, ἐνῶ ἄλλα βρέθηκαν μὲ μιὰ ναυτιλία ἐξαντλημένη καὶ ἀποδιαθρωμένη, ὅπως ἡ Ὑδρα καὶ οἱ Σπέτσες. Γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἡ Ἐρμούπολη ἀποτελεῖ καταφύγιο ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀγορὰ ἐργασίας καὶ τόπο γιὰ συνέχιση τῶν δραστηριοτήτων τους. Ἐς σημειώσουμε ἐδῶ τὰ μικρὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς τῶν Ὑδραίων στὰ καθαρῶς αὐτὰ ναυτικὰ ἐπαγγέλματα (17 ἄτομα σὲ σύνολο 165, τὰ Ψαρὰ 54).

Δὲν πρέπει πάντως νὰ ξεχνᾶμε πὼς παρ' ὄλη τὴ φθορὰ καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ τῆς ἡ Ὑδρα μένει σ' ὄλη τὴ διάρκεια ποὺ περιλαμβάνει τὸ κατάστιχο, τὸ 3ο ἢ 4ο ἀστικὸ κέντρο στὴν Ἑλλάδα, μ' ἕνα πληθυσμὸ ποὺ φτάνει τὶς 12.500 περίπου ἄτομα. Ἡ «διαρροή» τῶν Ὑδραίων πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις θ' ἀρχίσει μετὰ τὸ 1856 καὶ ὠφελημένος θὰ βγεῖ κυρίως ὁ Πειραιάς, ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται συνεχῶς μὲ Ὑδραῖους ἀπὸ τὰ πρῶτα

χρόνια της ίδρυσής του (1835). Οί Ύδραίοι φαίνεται πως αποφεύγουν έτσι για έγκατάσταση τὸ πρῶτο λιμάνι τοῦ βασιλείου τῆς ἐποχῆς καὶ προτιμοῦν ἄλλες διευθύνσεις καί, γιατί ὄχι, ἐπιλογές. Παραδοσιακὲς ἀντιστάσεις μπροστὰ σὲ νέους ρυθμοὺς ποὺ τείνει νὰ ἐπιβάλλει ἡ Έρμούπολη ἢ ἀπαρχὴ μιᾶς στροφῆς τῶν Ύδραίων σὲ ἐπαγγέλματα ἄλλα ἀπὸ τὰ ναυτικά;

Τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς κατασκευὲς καὶ ἐπισκευὲς πλοίων χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ μεγάλη ποικιλία ἐιδικοτήτων. Τὰ ναυπηγεῖα τῆς Έρμούπολης ἀπασχολοῦν ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ μαραγκῶν, πριονιστῶν, καλαφάτηδων, ἀλλὰ καὶ ἐργάτες ὄλων τῶν ἀναγκαίων ἐιδικοτήτων. Κύρια «βιομηχανικὴ» μονάδα τῆς πόλης τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τὰ ναυπηγεῖα, προσφέρουν ἀπασχόληση σ' ἓνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, τόσο ἄμεσα ὅσο καὶ ἔμμεσα, μέσω τῶν διαφόρων προμηθειῶν¹¹. Μὲ 487 ναυπηγήσεις πλοίων ὄλων τῶν μεγεθῶν γιὰ τὰ χρόνια 1846-1853¹², ἡ Έρμούπολη εἶναι τὸ μόνον ναυπηγικὸ κέντρο στὴν Ἑλλάδα ποὺ παρουσιάζει συνεχὴ δραστηριότητα ὄλο τὸ χρόνο¹³.

Κάποια διαφοροποίηση ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται στὶς ναυπηγικὲς ἐργασίες τῆς Έρμούπολης μὲ τὴν κατασκευὴ τὸ 1853-54 τοῦ πρώτου ἀτμοπλοίου ἀπὸ τὰ ναυπηγεῖα τῆς¹⁴. Χωρὶς νὰ ὀδηγοῦν σὲ ἀνακατατάξεις καὶ σὲ νέους προσανατολισμοὺς, οἱ κάποιες «τεχνολογικὲς» αὐτὲς ἐξελίξεις ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται στὴν Έρμούπολη ἐπιβεβαιώνονται, ἴσως, καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία στὸ κατάστιχο ἑνὸς μηχανικοῦ καὶ ἑνὸς ἄλλου τεχνικοῦ ποὺ δηλώνεται σὰν «βοηθὸς τοῦ μηχανικοῦ». Ἄγνοοιμε ἀν ὑπῆρχε κι ἄλλος μηχανικὸς τὴν ἐποχὴ αὐτῆ στὴν Έρμούπολη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ δὴ-

11. Ὁ Γάλλος πρόξενος στὴ Σύρο Guerin ὑπολογίζει σὲ 1073 τοὺς ἐργάτες ποὺ ἀπασχολοῦνται στὰ ναυπηγεῖα τῆς πόλης τὸ 1851, ἐνῶ τὸ 1852 πέφτουν σὲ 962. Βλ. ἐκθεση τοῦ προξένου μὲ ἡμερ. 28-6-1853, ὅπου καὶ περιγραφὴ ὄλων τῶν δραστηριοτήτων τῆς πόλης τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, στὰ Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance consulaire et commerciale, Syra τ.3.

12. Βλ. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Έρμούπολεως, I / Ναυπηγικά / 1-5, ὅπου καὶ κατάλογοι ναυπηγηθέντων πλοίων γιὰ τὰ ἔτη 1846, 1847, ὀνόματα πλοίων, ναυπηγῶν κ.λπ. Ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ μοῦ παραχώρησε ἡ Χριστίνα Ἀγριανιώνη — τὴν ὅποια εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆ — οἱ ναυπηγήσεις πλοίων κατὰ χρόνια κατανέμονται ὡς ἐξῆς : 1846 = 47, 1847 = 65, 1848 = 78, 1849 = 65, 1850 = 81, 1851 = 45, 1852 = 45, 1853 = 41. Βλ. ἐπίσης καταλόγους ναυπηγήσεων στὴν Έρμούπολη γιὰ τὰ χρόνια 1833-1840 καὶ 1850-1859 στὸν Β. Καρδάση, ὁ.π., σ. 362 κ.έ.

13. Βλ. τὴν ἐκθεση τοῦ Γάλλου προξένου, ὁ.π., κεφ. 11.

14. Βλ. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Έρμούπολεως, I / Ναυπηγικά / 3 (1-6). Τὸ ἀτμόπλοιο «Ἡ Ἑλπίς» ναυπηγήθηκε ἀπὸ τὸ γνωστότερο ἴσως ναυπηγὸ τῆς Έρμούπολης Νικ. Παγίδα, μεταξὺ 6/3/1853 καὶ 15/3/1854. Ὁ Βασ. Καρδάσης, ὁ.π., σ. 364 ἀναφέρει 2 ἀτμόπλοια τὴν περίοδο αὐτῆ, ποὺ κατασκευάζονται στὰ ναυπηγεῖα τῆς Έρμούπολης γιὰ λογαριασμὸ Ἑλλήνων τῆς Σμύρνης καὶ μὲ προορισμὸ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ἀτμοπλοικὴ συγκοινωνία τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας.

λωση του βοηθοῦ φαίνεται πὼς μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε. Πάντως ἡ παρουσία τους σχετίζεται μὲ τὴν ἔναρξη κάποιων μηχανοποιημένων δραστηριοτήτων καὶ τὴ διεΐσδυση τοῦ ἀτμοῦ καὶ τῆς βιομηχανίας γενικά. Γιὰ τὸ καράβι λοιπὸν ποὺ κάνει σκάλα στὴν Ἑρμούπολη γιὰ νὰ ἀνεφοδιαστῆ ἢ γιὰ νὰ ξεφορτώσει ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ὑποδομὴ γιὰ ἐπισκευὲς πρώτης ἀνάγκης ἢ καὶ μεγαλύτερες ἀκόμη.

Γεωγραφικὰ οἱ ἐπαγγελματίες τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τόπους — νησιά κυρίως — μὲ παράδοση στὶς ναυπηγικὲς ἐργασίες, ὅπως ἡ Ὑδρα, τὰ Ψαρά, ἡ Χίος, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ.

Οἰκοδομὴ

Μὲ τὶς οἰκοδομικὲς δραστηριότητες στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς ἀσχολοῦνται κυρίως νησιῶτες. Χωρισμένοι κατὰ εἰδικότητες, οἱ «οἰκοδόμοι» προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἄνδρο (ἢ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν κτιστῶν), τὴν Κάρπαθο (κτίστες), τὴν Ἀνάφη (πετροκόποι), τὴ Χίο καὶ ἄλλοῦ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάχθηκαν — συμβατικά, ἀφοῦ ἀγνοοῦμε τὴν ἀκριβῆ τους ἀπασχόληση — καὶ οἱ 8 ἐργάτες τοῦ καταστήχου. Πόλη σὲ πλήρη οἰκοδομικὴ ἄνθηση ἡ Ἑρμούπολη συγκεντρώνει καὶ ἀπασχολεῖ ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων διαφόρων εἰδικότητων. Ἡ ὑπαρξὴ τόσο μεγάλης ποικιλίας ἐπαγγελματιῶν ποὺ δουλεύουν τὴν πέτρα (καὶ τὰ μάρμαρα), ὅπως λιθοξόος, πελεκάνος, πετράς, πετροκόπος, κτίστης, τέκτων μᾶς προδιαθέτει, ἴσως, καὶ γιὰ τὴν ποιότητα—καὶ γιὰ τὸ κόστος μαζί—τῶν οἰκοδομῶν της.

Μεταφορὲς

Οἱ μεταφορὲς ἔχουν σχέση κυρίως μὲ τὴν κίνηση τοῦ λιμανιοῦ. Ἀπὸ τὶς 10 διαφορετικὲς δηλώσεις ἐπαγγελμάτων ἀγνοοῦμε πόσοι ἀσχολοῦνται στὸ λιμάνι καὶ πόσοι μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πόλης ἢ καὶ μὲ τὰ δυὸ μαζί. Ἀπὸ τοὺς χειρώνακτες οἱ βαστάζοι δουλεύουν στὸ λιμάνι μαζί ἴσως μὲ τὸν χαμᾶλη, ἐνῶ οἱ 4 ἀχθοφόροι ἀσχολοῦνται μᾶλλον μὲ τὶς γενικότερες μεταφορὲς εἰδῶν στὴν πόλη σὲ κοντινὲς ἀποστάσεις. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ κάνουν καὶ οἱ δυὸ νερουλάδες μὲ τοὺς συναδέλφους τους ὑδραγωγούς, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑδροφόρους ποὺ φαίνεται πὼς ἀπασχολοῦνται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμὸ τῶν πλοίων. Τὰ ὄρια τῶν ἐπαγγελμάτων εἶναι, ἄλλωστε, πολὺ ρευστὰ γιὰ νὰ μπορούμε ν' ἀποφανθοῦμε μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὴν ἀπασχόληση τοῦ καθενός. Τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κατηγορία τῶν μεταφορῶν ἀποτελοῦν οἱ 7 μαιουιέρηδες καὶ οἱ 8 λεμβοῦχοι - βαρκάρηδες.

Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχεται ἀπὸ νησιά. Στὶς «χαμηλότερες» βαθμίδες ἀνήκουν οἱ προερχόμενοι ἀπὸ κοντινὰ νησιά, ὅπως π.χ. ἡ Ἄνδρος, ἡ Ἀμοργός, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ. Στὴν ἀνώτερη κλίμακα ἡ γεωγραφικὴ προέλευση εἶναι πιὸ εὐρεία: συναντᾶμε ἐδῶ τόσο νησιῶτες (Σκόπελος, Ἄνδρος, Σαντορί-

νη) όσο και εκπροσώπους απομακρυσμένων περιοχών, όπως π.χ. η Ζάκυνθος και το Μαυροβούνιο.

Έμπόριο

Η δήλωση των επαγγελματιών που σχετίζονται με το εμπόριο είναι πολύ άσαφής. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία δηλώνονται ως έμποροι χωρίς καμιά διευκρίνιση για το είδος του εμπορίου που εξασκοούν. Μας λείπει, έτσι, από τη μιὰ μεριά ή ποικιλία των εμπορικών συναλλαγών της Έρμούπολης και από την άλλη ή δυνατότητα για τη διατύπωση υποθέσεων ως προς τη σχέση και σύνδεση του εμπορίου με το λιμάνι ή την πόλη και τη διαμόρφωση σε τελευταία ανάλυση της φυσιογνωμίας της πόλης¹⁵.

Η πρώτη παρατήρηση για τους εμπόρους αφορά τη συντριπτική παρουσία των Χίων στην κατηγορία αυτή. Κύριοι ιδρυτές της πόλης και στραμμένοι παραδοσιακά προς το εμπόριο οι Χιώτες αντιπροσωπεύουν το 42% σχεδόν του συνολικού αριθμού των εμπόρων του καταστίχου και ελέγχουν το μεγαλύτερο κομμάτι του εμπορίου της Έρμούπολης. Εκτός όμως από τους Χιώτες, σημαντική είναι και η παρουσία εμπόρων από την Πελοπόννησο. Έμπορικά κέντρα ή λιμάνια, όπως το Ναύπλιο, ή Πάτρα, ή Καλαμάτα, αλλά και άλλες πόλεις, όπως το Κρανίδι και το Αίγιο, έχουν τους εμπόρους τους στη νέα πόλη. Τα γύρω νησιά των Κυκλάδων παρουσιάζονται με μικρό ποσοστό συμμετοχής στο εμπόριο της Έρμούπολης. Το γεγονός μπορεί να είναι χαρακτηριστικό κάποιας αυτάρκειας εμπορικής των νησιών αυτών και της τροφοδοσίας τους από ίδια μέσα (υπαρξη γεωργικής ένδοχώρας). Από τις υπόλοιπες περιοχές υπερέχουν οι πόλεις που βρίσκονται σ' επαφή με το Αίγαίο (Σμύρνη, Κυδωνίες κ.ά.), αν και δεν λείπουν και αντιπρόσωποι απομακρυσμένων περιοχών όπως η Κύπρος, ή Βενετία κ.ά.

Είδη διατροφής - Ποτά - Καπνός

Στην κατηγορία αυτή κατατάχθηκαν όσοι ασχολούνται με τη διατροφή γενικότερα. Μια αδυναμία να ξεχωρίσουμε τους «παραγωγούς» από τους «εμπόρους» μας αναγκάζει να τους θεωρήσουμε σαν έναιο σύνολο, αφού μάλιστα στη δήλωση του καταστίχου δεν υπάρχει τέτοια διάκριση.

Η δήλωση των επαγγελματιών στο έσωτερικό των ομάδων που συγκροτούν την κατηγορία αυτή, μας επιτρέπει ορισμένες υποθέσεις σχετικά με τη φύση τους και της τυχόν διαφοροποιήσεις που μπορεί να υπάρχουν μεταξύ τους. Έτσι, ενώ όσοι καταγίνονται με την άρτοποιία γενικότερα

15. Ο Β. Καρδάσης, *ό.π.*, καλύπτει αυτό το κενό με μιὰ αναλυτική και εγγλωττη περιγραφή των εμπορικών δραστηριοτήτων των Έρμουπολιτών.

δηλώνονται σάν άρτοποιοί, στην ίδια ομάδα υπάρχουν και ένας ψωμάς, ένας φραντζοπώλης και ένας παξιμαδοποιός. Χωρίς να μπορούμε να μιλήσουμε για διαφορετικά επαγγέλματα, βρισκόμαστε, ίσως, μπροστά σε εξειδικεύσεις τουλάχιστον για τους δύο τελευταίους. Ένταγμένοι, ίσως, σε κάποιο γενικότερο πλαίσιο (μεγάλο άρτοποιείο π.χ.) οι επαγγελματίες αυτοί ασχολούνται και μ' έναν εξειδικευμένο κλάδο. Στην περίπτωση του φραντζοπώλη θα μπορούσαμε μάλλον να μιλήσουμε για πώληση «φράγκικου» ψωμιού, παράλληλα, ίσως, και με τη διάθεση του συνηθισμένου ψωμιού. Ο παξιμαδοποιός υποδηλώνει ένασχόληση στην κατασκευή παξιμαδιού, βασικού στοιχείου διατροφής των πληρωμάτων των πλοίων της εποχής. Και στις δύο περιπτώσεις άγνοούμε αν η εξειδίκευση αυτή είχε περάσει και στην αγορά (ύπαρξη δηλ. μαγαζιών). Σχετικό είναι και το πρόβλημα που παρουσιάζεται με τους ασχολούμενους στη διακίνηση των φρούτων και λαχανικών. Χωρίς να μπορούμε να διαχωρίσουμε έπακριβώς τον όπωροπώλη από το λαχανοπώλη ή το μανάβη¹⁶, θα παρατηρούσαμε πως η τελευταία δήλωση περικλείει και, ίσως, συνενώνει τις δύο δραστηριότητες της έμπορίας «λαχάνων» και «έγκαίρων όπωρικών».

Σημαντικός αριθμητικά εμφανίζεται και ο τομέας «ψυχαγωγία» με τους 24 καφεπώλες, των όποιων η παρουσία ευνοείται τόσο από το μεγάλο μέγεθος της πόλης, όσο και από το λιμάνι. Στην ίδια κατηγορία έντάσσονται και οι 3 οίνοπώλες και οι 3 ταβερνιάρηδες, μέσω των όποιων γίνεται κατά κύριο λόγο η διακίνηση του κρασιού.

Ο μικρός αριθμός των ατόμων που αποτελούν κάθε έπάγγελμα στην κατηγορία αυτή δεν μās έπιτρέπει να μιλήσουμε για επαγγελματική «εξειδίκευση» όρισμένων περιοχών, έπιτρέπει όμως να σημειώσουμε κάποιες τάσεις. Έτσι, οι τόποι καταγωγής των επαγγελματιών αυτών έντοπίζονται κυρίως στα κοντινά νησιά των Κυκλάδων καθώς και στις άκτες της Μ. Άσίας. Άν και οι περιοχές που αντιπροσωπεύονται είναι πολυάριθμες και σχετικά ισότιμες αριθμητικά, όρισμένες φαίνεται να έχουν κάποια προτίμηση σε έπαγγέλματα αυτής της κατηγορίας, όπως π.χ. οι Κυδωνίες (5 όψοπώλες, 4 άρτοποιοί, 1 οίνοπώλης, 1 ιχθυοπώλης κλπ.) και η Κρήτη (4 όψοπώλες, 4 καφεπώλες κ.ά.).

Βιοτεχνία

Κάτω από το γενικό αυτό όρο τοποθετήθηκαν επαγγέλματα με κοινό χαρακτηριστικό το βιοτεχνικό χαρακτήρα της άσκησης τους. Λέγοντας βιοτεχνία δεν έννοούμε μόνο όσους εργάζονται στις μικρές βιοτεχνίες της

16. Για τις διαφοροποιήσεις των επαγγελμάτων στην Κων/πολη των μέσων του αιώνα, βλ. Α.Γ. Πασπάτης, *Έπόμνημα περι τοϋ γραικιου νοσοκομειου των Έπτά Πύργων*, Άθήνα 1862.

ἐποχῆς καὶ τοὺς ὁποίους εἶναι δύσκολο ν' ἀναγνωρίσουμε ἀπόλυτα, τουλάχιστον μέσα ἀπὸ τὸ κατάστιχο. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλα ἐπαγγέλματα ποὺ λειτουργοῦν βιοτεχνικά. Χαρακτηριστικό, δηλαδή, ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπαγγελματικὴ ὁμοιότητα, ὅσο ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπαγγέλματος. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ, λοιπόν, τοποθετήθηκαν οἱ ράφτες μαζί μὲ τοὺς μυλωνάδες, τοὺς παπλωματάδες καὶ τοὺς μεταξουργούς.

Ἄμεση σχέση μὲ τὶς βιοτεχνικὲς - βιομηχανικὲς δραστηριότητες τῆς Ἐρμούπολης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βυρσοδεψία (31 ἄτομα). Ἀπὸ τοὺς πρώτους πυρῆνες «βιομηχανικῶν» δραστηριοτήτων τῆς πόλης ἡ βυρσοδεψία πάσχει καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια τῶν ἀριθμῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὸ «ἐλληνικὸ Μάντζεστερ» τοῦ 19ου αἰώνα¹⁷. Μικρὴ σὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς ἀλλὰ καὶ σὲ δύναμη μηχανῶν, παραδέρνει ἀνάμεσα στοὺς παραδοσιακοὺς τρόπους κατεργασίας τῶν δερμάτων καὶ τὶς νέες τεχνικὲς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Δύση¹⁸. Γεωγραφικὰ οἱ βυρσοδέψες-σκυτοτόμοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Χίο (12/31), τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας ποὺ ἔχουν κάποια παράδοση στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως οἱ Κυθωνίες, ἡ Σμύρνη, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Σάμος κ.ἄ.

Ἀπὸ τοὺς πῶς ἰσχυροὺς σὲ ἐκπροσώπηση τομεῖς εἶναι καὶ ἡ ὕφαντουργία μὲ 31 παρουσίες στὸ κατάστιχο, ποὺ κατανέμονται σὲ 9 διαφορετικὲς δηλώσεις. Κύριο χαρακτηριστικό της—ὅπως τουλάχιστον ἐμφανίζεται ἐδῶ—εἶναι ἡ ποικιλία τῶν εἰδικοτήτων καθὼς καὶ τὰ μικρὰ μεγέθη ἐκπροσώπησής τους. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ, ἔστω καὶ ἀποσπασματικὴ, δὲν πρέπει ν' ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὁργανωμένη ὕφαντουργικὴ μονάδα τὰ χρόνια αὐτὰ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει στὴν Ἐρμούπολη, πέρα ἴσως ἀπὸ τὸ τυποβαφεῖο Ἰωάννου ποὺ ἀπασχολοῦσε 10-20 ἐργάτες καὶ εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ 1834¹⁹. Μὲ τὸν ὄρο ὕφαντουργοὶ δηλώνονται ὅσοι, ἴσως, ἀπασχολοῦνται μὲ μικρὲς βιοτεχνίες, σὲ οἰκογενειακὸ ἐπίπεδο²⁰. Οἱ ὕφαντουργοὶ αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ περιοχὲς μὲ παράδοση στὸν τομέα αὐτό,

17. Γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ βλ. Kolodny, *ὁ.π.*, σ. 198.

18. Βλ. τὴν ἐκθεση τοῦ γάλλου προξένου, *ὁ.π.* Σύμφωνα μ' αὐτὸν στὰ 1850 φαίνεται νὰ ὑπάρχουν 3 βυρσοδεψεῖα μὲ 100-180 ἐργάτες, ἐνῶ στὰ 1857 ἐπὶ μὲ 200 ἐργάτες. Σύμφωνα, πάντως, μὲ μαρτυρία τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς στὰ 1851 τὰ βυρσοδεψεῖα εἶναι 12. Βλ. ἐφ. *Αἰολος*, ἀρ. 349, 14 Ἀπριλίου 1851, σ. 2. Ὁ Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 369 δίνει τὰ ὀνόματα τῶν κυριότερων «ἐργοστασιαρχῶν» βυρσοδεψείων στὴν Ἐρμούπολη τῆς ἐποχῆς.

19. Βλ. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ἐρμούπολεως, I / Στατιστικὰ 1/4: «Πίναξ τῶν ἐν Ἐρμούπολιν βιομηχανικῶν καταστημάτων 1866».

20. Βλ. ἀναφορὰ τοῦ Μανσόλα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν (17/7/1837) γιὰ τὴ βιοτεχνία κατασκευῆς καλεμκεριῶν (μαντηλιῶν γιὰ τὸ κεφάλι) στὴν Ἐρμούπολη: Γ.Α.Κ.. Ἀρχεῖο Ὁθωνος, Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, φ. 255.

τις Κυδωνίες και τή Χίο, κατά πρώτο λόγο, τὸ Βόλο, τή Ζαγορά, τὸ Ἄργος και τή Σμύρνη, σὲ μικρότερα ποσοστά.

Σὲ ἄνθηση ἐμφανίζονται και οἱ τομεῖς τῆς ἔνδυσης και τῆς ὑπόδησης, μὲ 39 και 41 παρουσίες ἀντίστοιχα. Στὴν κατηγορία τῆς ἔνδυσης μιὰ διαφοροποίηση ἐμφανίζεται στὴ δήλωση τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἔτσι, πλάι στοὺς 32 ράφτες ἐμφανίζονται και 6 φραγκοράπτες και ἕνας ἐμποροράπτης. Χωρὶς νὰ εἶναι ἰκανὸ ἀπὸ μόνο του τὸ στοιχεῖο αὐτὸ γιὰ περισσότερες ἐρμηνεῖες, ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμη ἔνδειξη γιὰ τὸν προσανατολισμὸ και τὶς ἐπιλογὲς τῆς πόλης. Τὴν πρώτη θέση στὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ ἔχουν οἱ Κρητικοὶ (12 παρουσίες). Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα, ἡ Σπάρτη, ἡ Ὑδρα και ἡ Τήνος ὑπερέχουν. Θὰ πρέπει, πάντως, νὰ σημειώσουμε και τὴν παρουσία ἐκπροσώπων ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βέροια, ἡ Λέρος, μέρη μ' ἐλάχιστη παρουσία στὴν Ἑρμούπολη.

Ὁ τομέας τῶν παπουτσιῶν φαίνεται πὼς εἶναι ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τῶν νησιωτῶν, μὲ πρώτους τοὺς Τηνιακοὺς (9 παρουσίες). Ὅλες οἱ Κυκλάδες ἔχουν ἐκπρόσωπο στὴν ὁμάδα αὐτή, καθὼς και νησιά πὸ μακρινά, ὅπως ἡ Κύπρος, ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος και τὰ Μοσχονήσια.

Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα «βιοτεχνικά» ἐπαγγέλματα μποροῦμε νὰ σημειώσουμε σχέσεις, στενὲς ἢ ἔμμεσες, μὲ τὸ λιμάνι και τὶς ἀνάγκες του²¹. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση τῶν σαπυνοποιῶν, ποὺ ἐφοδιάζουν και τὰ πλοῖα ποὺ κάνουν σκάλα στὴν Ἑρμούπολη²¹. Στὴν ἴδια κατηγορία μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν οἱ μακαρονοποιοί, μυλωνάδες, βαρελοποιοί, ὁ σχινοποιός, ὁ τσουβαλὰς κ.ἄ. Τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὶς ἀνάγκες τῆς πόλης και τοῦ λιμανιοῦ εἶναι κάτι ρευστό. Ἡ ὑπαρξη και ἡ ἀφθονία ὀρισμένων ἐπαγγελμάτων μπορεῖ νὰ εὐνοηθεῖ ἀπὸ τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς παράγοντες αὐτοὺς.

Ἡ παρουσία καλλιτεχνῶν στὸ κατάστιχο (δύο ζωγράφοι, ἕνας κοσμητῶρ) θὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ διακόσμηση τῶν ἐσωτερικῶν τῶν σπιτιῶν, ποὺ θαυμάζουμε ἀκόμη σήμερα στὴν Ἑρμούπολη, χωρὶς νὰ παραβλέψουμε ζωγραφο-διακοσμητικὲς ἀνάγκες τῶν πλοίων.

Μέταλλο

Ἡ κατηγορία αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἐνταχθεῖ στὴν βιοτεχνία, ἀφοῦ τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ περικλείει μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν συναφή· κρατήθηκε ὅμως ξεχωριστὴ γιὰ τὴν κάποια αὐτοτέλεια ποὺ παρουσιάζει. Διακρίνεται, κυρίως, γιὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν ἐκπροσώπων κάθε ἐπάγγελματος και τὴ σχετικὰ μικρὴ ποικιλία τους. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁμάδας αὐτῆς θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε δυὸ βαθμίδες. Ἡ πρώτη περικλείει

21. Ὁ Β. Καρδάσης, ὁ.π., σ. 370-71 θεωρεῖ τὴ βιοτεχνικὴ παραγωγή συμπλήρωμα τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος.

ἐπαγγέλματα σχετιζόμενα μὲ τὴν κατασκευὴ - συντήρηση εἰδῶν οἰκιακῆς χρήσεως καὶ εἰδῶν προοριζόμενων γιὰ τὰ πλοῖα. Τέτοια εἶναι οἱ κλειδαράδες, οἱ φαναροποιοί, οἱ ὄρειχαλκεῖς, ὁ χαλκοποιός. Ἡ δευτέρα βαθμίδα ἀπευθύνεται κυρίως στ' ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας καὶ προσφέρει εἶδη πολυτελείας· ἐδῶ ἐντάσσονται οἱ τρεῖς χρυσοχοί.

Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πρώτης κατηγορίας προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὰ νησιά γενικότερα (Κρήτη, Ὑδρα, Ἄνδρο), ἐνῶ οἱ χρυσοχοί—περισσότερο εἰδικευμένοι—ἐρχονται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴ Ρωσία.

Γεωργία

Πόλη στραμμένη πρὸς τὸ λιμάνι καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ μ' ἐνδοχώρα σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ἡ Έρμούπολη ἐνδιαφέρεται ἐλάχιστα γιὰ τὴ γεωργία. Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία (20 ἄτομα σὲ σύνολο 26) οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὶς γεωργικὲς ἐργασίες δηλώνονται ὡς κηπουροὶ καὶ συνδέονται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης σὲ λαχανικὰ καὶ φρούτα. Ὅσες ἀπὸ τὶς ἀνάγκες σὲ εἶδη διατροφῆς δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὶς εἰσαγωγὲς μέσω τοῦ λιμανιοῦ, συμπληρώνονται ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς κατοικοὺς τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἐνδοχώρα τῆς Σύρου κατοικεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ καθολικοὺς γεωργοὺς ποὺ συντελοῦν στὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης. Οἱ κηπουροὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο (9/20) καὶ τὰ νησιά (Πάρος, Κρήτη κ.ἄ.).

Ἵπάλληλοι - Ἐλεῦθερα ἐπαγγέλματα

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει ἡ «ἐλίτ» τῆς κοινωνίας τῆς Έρμούπολης. Ἄτομα δηλαδὴ ποὺ κατέχουν καίριες θέσεις στὸν κρατικὸ καὶ διοικητικὸ ἐν γένει μηχανισμό τῆς πόλης: ἐπιστήμονες, διανοούμενοι καὶ ὑπάλληλοι—στελέχη μὲ τὴ σύγχρονη ὀρολογία—ἄλλοι ὑψηλὰ καὶ ἄλλοι χαμηλότερα στὴν κοινωνικὴ κλίμακα. Διακρίνει κανεὶς ἐδῶ ποικιλία ἐπαγγελμάτων καὶ ἀριθμητικὴ ἐκπροσώπηση ἀνάλογη μὲ τὴ λειτουργία κάθε ἐπαγγέλματος. Ἔτσι π.χ. στὶς ἀνώτερες βαθμίδες ἡ πολυπληθὴς παρουσία τῶν δικηγόρων ἀπεικονίζει πιστὰ τὴν ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνθηση τῆς πόλης. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τὴν παιδεία. Στὶς μικρότερες κλίμακες σημειώνουμε τὴν πολυἀριθμὴ παρουσία τοῦ «τριτογενοῦς» τομέα, δηλαδὴ τῶν ὑπαλλήλων στὴν εὐρύτερή τους ἐννοια. Ἔτσι οἱ 14 ὑπάλληλοι συμπληρώνονται ἀπὸ τὸν ἐμποροῦπάλληλο, τὸν ἐμπορικὸ γραφέα καὶ ἄλλα ἄτομα μὲ ὑπαλληλικὴ λειτουργία. Ἀξιοσημείωτη εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία σχεδὸν (μόνο δύο ἐκπρόσωποι) ἀπὸ τὸ κατὰστιχο τῆς δήλωσης ὑπηρετίης, τόσο συχνῆς τὰ χρόνια αὐτὰ στὴν Ἑλλάδα. Φαίνεται πὼς μπροστὰ στὸν ἀρμόδιο ὑπάλληλο, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέ-

ση με φορολογικές διαδικασίες²², οί άνθρωποι δηλώνουν την πραγματική τους ιδιότητα, κατά βάση σχέση υπαλληλίας ή εργατική, γεγονός που δίνει στα πράγματα τη σωστή τους διάσταση. Στην παραπάνω κατηγορία υπάρχουν όλες οί δηλώσεις επαγγελμάτων που χαρακτηρίζουν λειτουργίες και δομές σύγχρονης - μοντέρνας πόλης, όπως είναι ή Έρμούπολη. Αναφέρουμε εδώ τὰ στρατιωτικά επαγγέλματα, αυτά που έχουν σχέση με τή δικαιοσύνη, τούς γιατρούς και τὸ χειρουργό, τὸ βιβλιοφύλακα κ.ά.

Στούς τόπους καταγωγής, εκτός από τὸ Αἶγαίο, εκπροσωποῦνται και ἄρκετὲς ἀπὸ τὶς ἠπειρωτικὲς περιοχές. Ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἄς σημειώσουμε τὴν Ἡπειρο, καθὼς και τὰ γειτονικά της Ἐπτάνησα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οί πληροφορίες που περιέχει τὸ κατάστιχο δὲν ἄρκοῦν για νὰ μᾶς δώσουν ἀπὸ μόνες τούς μιὰ πλήρη εἰκόνα τῆς Ἐρμούπολης τῆς ἐποχῆς. Ὁ εἰδικὸς προορισμὸς του τὸ περιορίζει μόνο σ' ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, ἀποτυπωμένο σὲ μιὰ εἰδικὴ στιγμή τῆς ζωῆς του, τὸ γάμο. Μὲ δεδομένη τὴν ἀποσπασματικότητα αὐτὴ και τὴν ἔλλειψη κι ἄλλων μελετῶν γύρω ἀπὸ τὸ θέμα και τὴν ἐποχὴ, τὰ ἀπὸ τὴν φύση τούς ἐφήμερα συμπεράσματα τοῦ ἱστορικοῦ, γίνονται ἐδῶ, ἴσως, ἀκόμη πιὸ εὐάλωτα. Ἀντὶ λοιπὸν για συμπεράσματα, θὰ μπορούσαμε νὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε τὰ χαρακτηριστικά τῆς Ἐρμούπολης, όπως τουλάχιστον φαίνονται μέσα ἀπὸ τὸ κατάστιχο.

Πόλη νεαρὴ σὲ ἡλικία ἢ Ἐρμούπολη βρίσκεται σὲ πλήρη οικονομική και οἰκοδομική ἄνθηση ὅπως μαρτυροῦν τὰ επαγγέλματα. Ὅλη ἢ οικονομική τῆς δραστηριότητα περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα λιμάνι - ἐμπόριο. Οί κάτοικοί τῆς ἔρχονται ἐκεῖ κουβαλώντας και τὶς παραδοσιακὲς τούς ἀσχολίες, τὴν ἴδια στιγμή που στὴ νέα πόλη ἐμφανίζονται δειλὰ - δειλὰ επαγγέλματα που ἀναγγέλλουν μιὰ νέα ἐποχὴ (ὅπως π.χ. ὁ μηχανικός). Ἔτσι, οί ἐμπροσθοφυλακὲς τοῦ καπιταλισμοῦ προκαλοῦν τὰ πρῶτα «ρήγματα» στὸ μέτωπο τῶν «παλαιῶν πολεμιστῶν» ἀπὸ τούς ὁποίους κυριαρχεῖται ἀκόμα ἢ πόλη.

22. Σύμφωνα με νόμο τῆς 29 Νοεμβρίου 1837 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, ἀρ. 38, 1837) ἀπὸ τὸ φόρο «ἐπιτηδεύματος», στὸν ὁποῖο ὑποχρεοῦνται ὅλα τὰ επαγγέλματα (μ' ἄρκετὲς ἐξαιρέσεις, ὅπως οί ποιμένες, συγγραφεῖς, δάσκαλοι, ζωγράφοι, χαμᾶληδες κ.ά.), ἐξαιροῦνται και «οί ἐντὸς ἐμπορικοῦ τινὸς ἢ βιομηχανικοῦ ἐργαστηρίου ὑπηρεταί, τῶν ὁποῖων ὁ μηνιαῖος μισθὸς δὲν ὑπερβαίνει τὰς 20 δραχ.». Χάρη στὴ διάταξη αὐτὴ ἔχουμε μιὰ πληθώρα «ὑπηρετῶν» στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς, κυρίως μέσα σὲ πηγὲς οικονομικοῦ - φορολογικοῦ χαρακτήρα.

Νέοι κυρίως σὲ ἡλικία οἱ «Έρμουπολίτες» ἔρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου νὰ δοκιμάσουν τὴν τύχη τους στὴ νέα πόλη. Μὲ κάποια προηγούμενη ἐπαγγελματικὴ πείρα ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες πατρίδες τους ἢ μὲ μόνο ἐφόδιο τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη κάνουν τὴν πόλη νὰ σφύζει ἀπὸ ζωὴ καὶ κίνηση. Δουλεύουν στὸ λιμάνι, τὰ ναυπηγεῖα, τὶς βιοτεχνίες, τὰ καταστήματα, τὶς ὑπηρεσίες τοῦ κράτους καὶ τοῦ δήμου, καὶ συγχρόνως γνωρίζονται μεταξύ τους, παντρεύονται, γεννοῦν. Εἶναι ἡ εἰκόνα μιᾶς Έρμούπολης σὲ κατάσταση πλήρους εὐφορίας. Ἡ οἰκονομία ἀνθίζει, ὁ πληθυσμὸς εἶναι νέος καὶ σὲ πλήρη παραγωγικὴ ἡλικία, οἱ ἐφεδρεῖες του ἐτοιμάζονται κιόλας πολὺ γρήγορα²³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ σταθοῦμε λίγο στὸ ταξίδι τῶν νέων κατοίκων πρὸς τὴν Έρμούπολη. Ὅπως φαίνεται, τὸ ταξίδι αὐτὸ δὲν εἶναι τελείως «πρὸς τὸ ἄγνωστο», ἀφοῦ λίγο ἢ πολὺ ὑπάρχει ἡ προοπτικὴ γιὰ κάποια συνέχεια στὴ νέα πόλη: συνέχεια ἐπαγγελματικὴ καὶ πολιτιστικὴ. Ἡ ἐγκατάσταση στὴν Έρμούπολη δὲν μοιάζει νὰ προκαλεῖ ρήξεις καὶ ἀναστατώσεις, τέτοιες ποὺ ν' ἀνατρέπουν τὰ παραδοσιακὰ σχήματα. Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν τόπων καταγωγῆς γίνεται φανερὸ πὼς στὴ νέα πόλη ἔρχονται κάτοικοι οἱ ὁποῖοι προέρχονται, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ περιοχὲς ποὺ βρίσκονται σὲ σχέση μὲ τὴ θάλασσα (πέρα ἀπὸ τοὺς προσφυγικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Χίου, τῶν Φαρῶν καὶ τῶν Κυδωνιῶν). Εἶναι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζουν τὴ μεγαλύτερη κινητικότητα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ἴσως, τὸ γεγονός ὅτι ἡ Έρμούπολη δὲν κατορθώνει νὰ προσελκύσει πληθυσμοὺς ἀπὸ μέρη μὲ κάποια γεωργικὴ αὐτάρκεια (π.χ. ἀπὸ τὴν Νάξο). Δὲν κατορθώνει δηλαδὴ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τυχὸν πλεονάσματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ γιὰ τὸ λόγο, ἴσως, ὅτι δὲν ἔχει ποῦ νὰ τὰ ἀπορροφήσει. Πάντως, τὸ πρόβλημα τῆς «δυσπιστίας», ἢ αὐτάρκειας, τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν πρὸς τὴν πόλη στὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι γενικότερο.

Ἄν καὶ τὸ κατάστιχο ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ «γαμήλια φωτογραφία» τῆς Έρμούπολης, ὥστόσο τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται σ' αὐτὸ σκιαγραφοῦν, μ' ἀδρότητα ἔστω, τὶς δραστηριότητες τῆς πόλης καὶ κυρίως τὴν στάση τῶν κατοίκων τῆς μπροστᾶ στὸν γάμο. Πέρα ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τοὺς μέσους ὄρους, στοὺς ὁποῖους «μεταφράσαμε» τὴν στάση αὐτὴ, βρισκόμαστε μπροστᾶ σ' ἓνα φαινόμενο χωρὶς προηγούμενο στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὴν πρώτη φορὰ ποὺ ἓνας πληθυσμὸς, ἓνα σύνολο ἀτόμων καλύτερα, ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ τὸν καπιταλισμὸ. Μιλᾶμε, βέβαια, γιὰ τὸν καπιταλισμὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν χαμηλὴ

23. Παρ' ὅλη τὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ δοκιμάζει ἡ Έρμούπολη στὰ χρόνια 1848-1855. Βλ. Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 328-330.

συσσώρευση κεφαλαίου, τούς άργους ρυθμούς ανάπτυξης κ.λπ. Τό γεγονός ότι στην Έρμούπολη τής εποχής τό «παλιό» συνυπάρχει με τό «καινούργιο» χωρίς εϋδιάκριτα όρια και χαρακτηριστικά πολλές φορές δέν έχει καμιά σημασία. Αυτό πού τελικά μετράει είναι τό ότι οί διαδικασίες για τήν έκβιομηχάνιση και τόν καπιταλισμό έχουν ήδη άρχισει —και προχωρήσει ώς ένα σημείο— και αυτό έχει συνέπειες και επιδράσεις στα δημογραφικά φαινόμενα.

Οί επιδράσεις τής βιομηχανικής επανάστασης στη δημογραφία μās είναι λίγο - πολύ γνωστές για τή Δυτική Εϋρώπη.²⁴ Όσον άφορα τόν γάμο, πού κυρίως ένδιαφέρει στην περίπτωση μας, θά σημειώσουμε τήν πτώση, σε πρώτη φάση, τής ηλικίας και τών δυό συζύγων. Οί αίτίες πού τήν προκάλεσαν, καθώς και οί επιδράσεις της στο σύνολο τών δημογραφικών φαινομένων δέν θά μās άπασχολήσουν έδω. Πρέπει πάντως νά ύπογραμμίσουμε πώς ή πτώση αυτή δέν έγινε ούτε με τούς ίδιους ρυθμούς, ούτε για τούς ίδιους λόγους παντού. Οί χρονικές και τοπικές διαφοροποιήσεις ύπάρχουν και είναι άπαραίτητο νά μήν τις ξεχνάμε για τήν κατανόηση του συνολικού φαινομένου.

Τά αίτήματα του τύπου αυτού είναι παντελώς άγνωμένα στη νεοελληνική ιστορία (και ιστοριογραφία) σε σημείο πού οί ίδιοι οί πρωταγωνιστές της, οί άνθρωποι δηλαδή, νά φαντάζουν με τήν άπουσία τους σε μιá σειρά από έκδηλώσεις τής ζωής τους. Έλλειψη μελετών τέτοιου τύπου γίνεται αισθητή και στην περίπτωση τής Έρμούπολης. Τό κύριο πρόβλημά μας είναι ή αδυναμία νά τήν τοποθετήσουμε στις σωστές της διαστάσεις, τόσο στα χρονικά, όσο και στα γεωγραφικά πλαίσια, τουλάχιστον σ' ό,τι άφορα τις δημογραφικές της διαδικασίες. Βρισκόμαστε σε σημείο πού μιá σειρά από έρωτήματα, άναπάντητα για τήν ώρα, μπαίνουν μπροστά μας. Οί γάμοι αυτοί στην Έρμούπολη τής εποχής τί άραγε αντιπροσωπεύουν για τήν Ελλάδα τών μέσων του 19ου αιώνα, πού προχωρεί προς τήν έκβιομηχάνιση και τόν καπιταλισμό με βήμα σημειωτόν μόν, αλλά σταθερό; Πρόκειται για φαινόμενο καινούργιο, για φαινόμενο γνωστό και από παλιότερα, για γενικότερη τάση; Οί άνθρωποι παντρεύονται εκεί σε νεαρότερη ηλικία από ό,τι παντρεύονται σ' άλλες, άγροτικές ως ποϋμε, περιοχές; Και ποιá ή σχέση τής ηλικίας κατά τόν γάμο με τις δομές, οικονομικές και κοινωνικές, τής Έρμούπολης; Μπαίνουμε δηλαδή σε δημογραφικά φαινόμενα τής βιομηχανικής επανάστασης και του καπιταλισμού τήν ίδια στιγμή πού νέες δομές προβάλλουν στο προσκήνιο; Ή

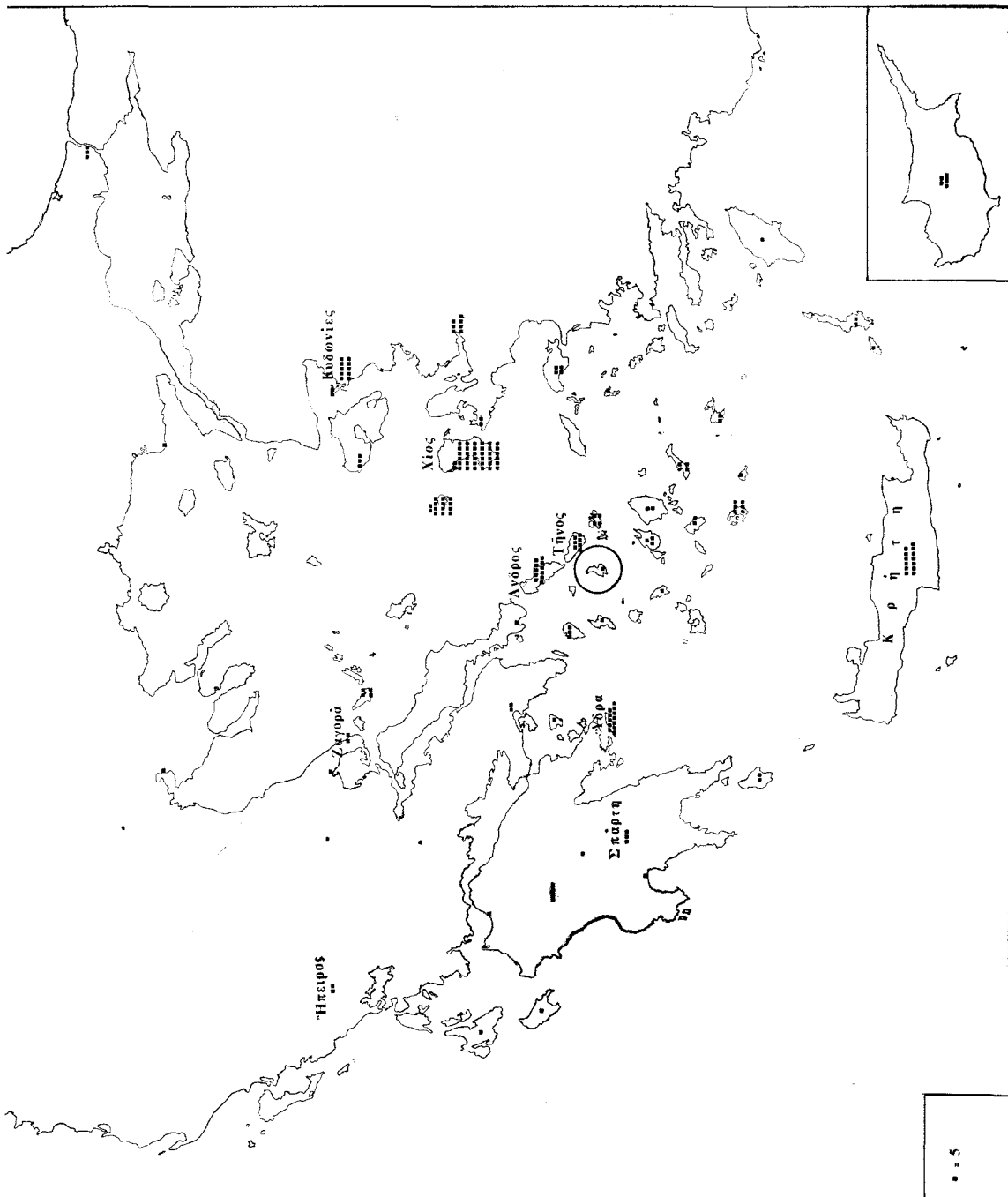
24. Έ βιβλιογραφία γύρω από τό ζήτημα αυτό είναι μεγάλη. Ένδεικτικά: E.A. Wrigley *Population and History*, London 1969 και P. Laslett, *The world we have lost*, London 1965, όπου περιγράφεται, σ' άδρες γραμμές, τό πέρασμα από τήν μιá περίοδο στην άλλη.

μήπως πρόκειται για έπιβιώσεις παλαιότερων εποχών που μακροχρόνια θα αποτελέσουν επιβραδυντικούς παράγοντες, μεταξύ των άλλων, στην εξέλιξη της Έρμούπολης; Και πώς συνδέονται τα φαινόμενα αυτά με το παράλληλο φαινόμενο του σχηματισμού των νέων πόλεων (π.χ. Αθήνα, Πάτρα, Πειραιώς κ.ά.) στην Ελλάδα της εποχής; Επιταχύνεται δηλαδή ή επιβραδύνεται ο γάμος στην πόλη σε σχέση με την ύπαιθρο;

Τα έρωτήματα αυτά είναι άπλως ένδεικτικά. Εύκολα θα μπορούσαμε να έπιμηκύνουμε τον κατάλογο αυτό βάζοντας μια σειρά από νέες παραμέτρους που σχετίζονται με τα θέματα και τα προβλήματα του γάμου. Στην παρούσα φάση της ιστορικής έρευνας στην Ελλάδα γύρω από αυτά τα αίτήματα άπαντήσεις δεν είναι δυνατό να δοθούν. Άς ελπίσουμε πως τουλάχιστον τέτοια θέματα δεν θα μείνουν για πολύ άκόμη στο σκοτάδι και πως σύντομα ή εικόνα που έχουμε για την ζωή και την κοινωνία του έλληνικού 19ου και 20ου αιώνα θα γίνει πληρέστερη με την προσθήκη άνάλογων «φωτογραφιών».

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

- άμπατζής: ύφαντουργός χοντρών τρίχινων ύφασμάτων
 γαϊτανοποιός: κατασκευαστής σειρητιδών
 καζάζης: άσχολείται με την έπεξεργασία ή και το έμπόριο μεταξιού
 κατμαρατζής: κατραματζής (κατράμι = πίσσα)
 κουφιδιάρης: άσχολείται με το ξελάφρωμα (σαβούρα) των πλοίων
 μακαρατζής: κατασκευαστής μακαράδων (βαρούλκων)
 μακονατζής: «ματσακονιστής» πλοίων (καθαριστής των ύφάλων από τα φύκια κ.ά.)
 μπασματζής: έπιδιορθωτής παλιών ρούχων
 παμπούκης: άσχολείται με την έπεξεργασία βαμβακιού (βαμβοκάς)
 ταλιαδοϋρος: σκαλιστής έπίπλων
 ταμπακολόγος: «εργάτης» καπνοπωλείου
 τοβαξής: άσχολείται με το ρυμούλκισμα των πλοίων

Χάρτης 1. Τόποι καταγωγής άνδρών.

